

Landschapstenen, deze stenen bestaan uit gesteente met twee verschillende kleuren resulterend in onherbergzame berglandschappen, en Tuinstenen, de stervormige laagjes in de doorgezaagde stenen doen denken aan fortificaties of ontwerpen voor tuinen.

Rumphius geeft in zijn boek *The-saurus Imaginum Piscium Testaceorum* voorbeelden van verschillende soorten figuurstenen:

Fig. N°. 1. Een soort van Ægyptisch. Marmer, van verscheide koleur, op wiens vlakke men een biddenden Paus ziet; deeze steen is gevonden in de puynhoopen van een Tempel by Rome.

Fig. N°. 2. Duytsch Achaat-Steen op dewelke zeer aardig een onderaardsche rots gezien word, en door dezelve van verre eenige bergen; in deszelfs verwulfel vertoonen zig voor het oog twee doorgebrooke gaten, door welkers eene glinsterende stralen (stralenlicht) koomen vallen.

Fig. N° 3. 4. Dit zijn twee Ferraresche Lazuurstenen, waar men in ziet woestynen, bergen, stroomen, vervalle gebouwen, steeden, wolken, enz.

Lit. A. Tuyn-steen, verbeeldende een zes-hoekig Kasteel, met haare wallen en gragten omcingelt, zynde hoog-rood en doorschynend van verwe.

Lit. B. Tuyn-steen van doorschynend oranje verwe, wiens middelste Eylandt is wit, met een

strand van roode stipels, omtrokken, dog zoo net, dat het onmoogelyk is, alles op koper te snyden.

Lit. C. Tuyn-steen, vertoonende een Schans met een witte grond, niet doorschynende deszelfs verwe i graauw-purper met snelle witte streepen omtrokken.

Lit. D. Tuyn-steen, hebbende de gedaante van een bruyn-purperagtig Kasteel, op zommige plaatsen van een heldere koleur, wiens buytenste rand doorschynig is als glas.

Lit. E. Een zeldzaame Tuyn-steen, hebbende de gedaante van een Kasteel, zynde de uysterste omtrek derzelve bruyn en doorschynig, na welke drie streepen van verscheide verwe, een dyk verbeeldende, volgen, doorschynig, dog een ys-agtig water in haar boezem bevattende, in wiens midden een groot Eylandt legt, en rontom het zelve veele kleyne Eylandjes, van blaauwe, purperagtige en roode verwe.

Lit. F. Tuyn-steen, vertoonende een Kasteel van wit en blaauw, dog weynig doorschynende koleur.

Lit. G. H. I. Zyn verscheide forten van Boom-steenen.

Inkwartiering van soldaten in Ameide in de 18de eeuw, een glimp van het leven in Ameide-van-vroeger

Teus Stahlie

Militair strategisch was de ligging van Ameide vroeger niet zo interessant. Het stadje heeft (wellicht daarom) ook nooit stadsmuren gekend. Lastiger in te nemen bolwerken in de omgeving waren Nieuwpoort en Schoonhoven en - op grotere afstand - Gorcum en Vianen. Toch zijn er juist enkele redenen, die Ameide, gelegen aan het water, interessant maakten voor tijdelijke inkwartiering van soldaten. Zo zijn de gebieden rond Ameide altijd deel van de Hollandse waterlinie geweest. Naderde de vijand te dicht bij Holland, dan overwoog men stukken land te laten overstromen om zijn opmars te vertragen, waarbij ook nog een grote rivier als de Lek een lastige barrière vormde. Ook in het rampjaar 1672 was dit gebied een lastige opgave voor de Fransen: opgeworpen schansen moesten worden veroverd (Sluis bij Ameide) en om overstromde gebieden moest worden heen getrokken. En als de opmars dan stagneerde... dan had je onderkomen nodig voor je manschappen en was het onverdedigde Ameide een voor de hand liggende optie. En dan 'lag' je ook nog op geschikte afstand van Nieuwpoort en Schoonhoven.

Maar ook in rustiger tijden lag Ameide en omgeving 'ideaal' voor het militaire verkeer. Regelmatig trokken er troepen van de ene garnizoensplaats naar de andere en als je bedenkt, dat Gorcum, Vianen en ook Breda en Utrecht belangrijke garnizoenen herbergden, dan is het niet onlogisch, dat men - trekkend van de ene plaats naar de andere - ook wel eens Ameide aandede.

Dit alles betekent, dat Ameide af en toe te maken kreeg met het herbergen van groepen soldaten. Soms in uiterst kwalijke zin, zoals in 1672 toen de Fransen 'wraak' namen en grote schade aanrichtten (het grootste gedeelte van de Voorstraat werd platgebrand!), maar het kwam vaker voor, dat veel soldaten op 'vredelievende' wijze moesten worden ingekwartierd. Er kwam dan vaak een bevel vanuit het militair commando binnen bij Schout en Schepenen en de heren konden dan aan het werk om de soldaten over de Ameidese families te verdelen. Dat indelen ging nog wel, maar daarna.... Dan moesten er rekeningen worden opgemaakt van alles wat de heren soldaten hadden gegeten en vooral hadden gedronken (...). En daar bleef het niet bij: de heerschappen gedroegen zich vaak niet al te netjes en dus was er ook veel schade. Overigens.... we zullen zien, dat sommige burgers er ook niet 'vies' van waren om fikse rekeningen in te dienen. Er viel voor de burgers ook wat te halen! Vaak inventariseerden de autoriteiten alle

klachten over misdragingen, noteerden alles en... ja, wat moesten ze eigenlijk. Ze overhandigden de klachtenlijsten aan de betreffende commandant met het verzoek om actie te nemen. Je kunt je voorstellen hoe hard die aan het werk ging...

Van een aantal inkwartieringen in Ameide zijn in het oud-archief allerlei stukken bewaard gebleven en het is leuk om die eens wat verder uit te diepen. We gaan maar chronologisch te werk:

Inkwartiering 1748

Het stuk¹, dat het militaire 'bezoek' aan Ameide en Tienhoven aankondigde, luidt als volgt:

ZIJN HOOGHEID

Last en ordonneert hier mede den Collonel of commandeerenden officier van het Regiment van den Collonel Drumlanrig om zig op den ontfangst deezer met hetzelfde Regiment te water te begeeven van Breda na Vianen en aldaer een gedeelte der voorsz: manschappen in die stad, een groot gedeelte in de stad Ameide en Heerlijkheid van Tienhoven, en een klijn gedeelte van dien in de Heerlijkheid van Heikoop en Boeikoop te verdeelen. En aldaar guarnisoen te houden, en te cantonneeren, tot nader ordre.

Ende zal hij, collonel of commandeerende officier zoodanige scherpe en exacte ordre hebben te houden, dat door zijne onderhebbende manschap geene foules of disordres werden gepleegt.

Gedaen in S' Hage den 9 october 1748.

Was get: Prince D'Orange Nassau

Ter ordonnantie van Zijne Hoogheid

Vermoedelijk is dit stuk korte tijd later als bijlage bij een brief naar Schout en Schepenen gestuurd, waarbij men duidelijk maakte, dat de soldaten de komende weken zouden komen en dat er inkwartiering gezocht werd. We hebben geen exacte data, waarop de soldaten moesten worden ingekwartierd. Een lijst van 24 november geeft aan, dat er voor 52 personen ('recruten'), t.w. 47 mannen en 5 vrouwen onderdak werd gezocht. Een typisch voorbeeld van een mars-order met Ameide en Tienhoven op de route. En hier zullen er meer van zijn geweest in de 18^e eeuw! Schout en Schepenen verdelen het soldatenvolk als volgt: 11 mannen en 1 vrouw gaan naar Tienhoven en dus 36 mannen en 4 vrouwen naar Ameide (moest wel 'eerlijk' verdeeld worden!). De betreffende lijst geeft de adressen, waar het man- en vrouwvolk mocht verblijven. We krijgen niet de indruk, dat de 'upperclass' van Ameide deze keer erg geïnteresseerd was. De inkwartiering vond vooral plaats bij de 'arbeiders', zoals bij Cornelis Alblas (2 man), Thoon Wierts (2 man), Dirck Balsen (2 man), Cornelis van

1

Gemeente Zederik; oud archief Ameide, inv.nr.72.

Aa (3 man), maar toch ook een paar man bij de schoolmeester Govert van Hoen (3 man) en de schepen Adolf van Ree (3 man). Het lijkt erop, dat de mensen zelf mochten inschrijven. Per slot van rekening bracht de inkwartiering ook nog wat centen in het laatje. Er is geen lijst gevonden met een afrekening op ieder adres van de gemaakte kosten, maar die zal er ongetwijfeld zijn geweest.

Wel vinden we nog een *'Lijste van de defecten als anders bevonden op en bij de sluijs op den 11^e november 1748 raekende de inkwartiering van militie, door de borgemeester Bijland ende de schepenen Verheij, van Andel en van Lomwel opgenomen'*¹. We moeten dit lezen als een soort inspectierapport met op- en aanmerkingen van Schout en Schepenen van Ameide toen afgevaardigden van het college op 11 november een rondje maakten bij de inkwartieringsadressen rond Sluis. Een willekeurige greep uit het rapport:

- Bij Arie Maet op de Doelacker bevonden 1 man; is het beddegoed wel bevonden en heeft sijn vuer en ligt¹ ontvangen.
- In het huijs van Dirk Otten 2 man van Toonis de Jong; alles wel bevonden.
- In het huijs van Michiel van Pruijssen bevonden 6 man en een corporaal met sijn vrouw; alles wel bevonden.
- Bij Daen Westerhout is 1 man heel dood ziek en swaer aen de loop; stinkt vervaerrelijk.
- Bij Gerrit van Ham 4 man, met een vrouw; gelt ge had van 3 voor vuer en ligt, dog vorderen ook zout; manqueert 1 deken voor de drie man.
- Bij Lammert de Bruijn worden bevonden 5 man, 2 van hem selfts en 3 man van van Andel, alwaer het quartier en beddegoed voldoende is en krijgen behoorlijke brand², dog willen maar 0-5-0 des weeks voor brand betaelen en 1 man kreet seer brutael.
- Bij Heijmen en Leendert Ottelander over de sluijs sijn 6 man, 3 van haer en 3 van Aelbert Boele. En aldaer niet anders gevonden als een kleijn bedtje en dito peuluwe niet groter als voor 2 man op te leggen; 2 seer slegte dekens; 1 slegte strijckte(?); 3 lapjens slegt zijll. Sijnde wel 2 bedstede voor 4 man, dog de andere moeten op de gront leggen. En is generael slegt logement.

1 Te lezen als: 'vuur en licht'.

2 Hier zal wel brandewijn of jenever zijn bedoeld.

We zullen bij dit alles moeten bedenken, dat het in het algemeen geen luxe voor de soldaten geweest is en tegelijkertijd een zware last voor het 'loegeradres': er was extra vuur, licht, beddengoed, eten en vooral ook drinken nodig om de soldaten tevreden te stellen. En hun gedrag was nou ook niet om van 'naar huis te schrijven'. Eind november houdt de magistraat zitting 'ten stadhuize' om de klachten in te zamelen:

'Ingevolge van publicatie huijde van morgen van wengens de magistraet van Ameijde gedaen ten deerende soo eenige ingesetenen deser stede ietwas te reguarde van de inkwartiering der militie hadde voor te draegen, dat sij sulx moete doen desen avont te 6 ueren ten welcke eijnde voor hem magistraet sijn gecompareert:...

En ja hoor, meerdere ingezetenen verschijnen ter zitting.

Een greep uit de klachtenlijst:

- is voor ons gecompareert Neeltje Groenevelt dewelcke ons bekent gemaect, dat 3 zoldaeten door haer quartier gelegd bij Hermanus Verburgen een deken aen stukken hadde gescheurt en buitens huijs ge worpen als mede dat sij met hun 3en op geen een bed wilde slaepen.
- de wed: Lourents Pieterse van Loemwel heeft bekent gemaect, dat de zoldaten bij haer ingequartiert sijn door dese en gene persoonen haer op gistere niet hebben willen betaelen de 0-5-8, 't gene sij voor haer brand des weekelijx moeste betaelen conform de aftspraeke dien aengaende met de magistraeten gehouden en waer voor de officiers hadde gesegt te sullen instaan.
- gehoord Adriaen van Dijl seggende mede de 0-5-8 voor ligt niet hebben willen betaelen.
- gehoord Cornelis Alblas dewelcke seijde 2 man te hebben, versoeckende ontlastinge van een man.
- gehoord Arie Middelkoop, wonende in Tienhoven, dewelcke verclaert, dat een zoldaet bij hem in gequartiert sig dagelijx dronken drinkt en dat hij op gistere hem heeft geslaegen en desen dag bij Jacobus van Pruijssen inde onder deure heeft gehackt en dat die soldaet op de Dijck met sijn bloote sabel heeft na hem gehackt sonder woorden tegens hem te hebben gebruijckt, versoeckende dat daerinne ordre mag worden gestelt en die soldaet hem mag worden ontnomen...
- Willem Pelt zegt, dat ongeacht hij met geen manschap belast is, men egter sijn 2 man laat houden, waar van den een zeer ziek en noodwendig na 't Hospitaal moet zoo als een officier hem belooft heeft, dog word niet nakomen.
- Frederik de Groot heeft 12 man, dog heeft geen duijt geld ontvangen, omdat sijn soldaeten zeiden dat geen brand genoeg kregen.
- Wed: Diepenhorst zegt, dat haar soldaten met de schoenen aan op hun bed gaan leggen. Dat gisteravond een van die dronken thuijs quam veel violentie toonde en van dronkenschap in goot viel. Welke onordentelijkheid meest dagelijks voorvalt.

Wijders in 't algemeen word geklaagt dat de soldaten zeer slordig leven, ook geene reflectie op de Taptoe slaan, maar gantsche nagten door bij de weg zwerven en op de deuren slaan. Dat er door de hooftwagt geene de minste voorzorg teegen al de ongeregeltheeden gedragen word.

NB. Het voorsz: is mondeling door F.B. aan opgem: majoor Young gedeeltelijk gezegt also de heer geen hollants verstaat.

Fred. De Groas heeft 12 man daghuysgen
duyt geld ontfangen, omdat zyn
soldaten zides dat geen brand genoeg
kreegen

Wed. Diepenhorst zegt dat haar soldaten
met de schoenen an op hun bed gaen
leggen. dat gister avond een van
die dronken thuyt quam veel violente

Een stukje uit het Klachtenboek van 1748.

Men zal een diepe zucht hebben geslaakt in Ameide toen de mannen vertrokken....

Inkwartiering 1750

Korte tijd later.... Op 26 mei 1750 moet Ameide zich klaar maken om één nacht het 'Battaillon Scholten van het Regiment van Marjoribanks' te huisvesten. Johannes Verheij wordt nu genoemd met inkwartiering van 2 soldaten en Isaac Verheij krijgt in Tienhoven 2 officieren(!) te verzorgen. Het betreffende bataljon werd gevormd door Schotten, die in Staatse dienst waren. Het Regiment stond onder leiding van generaal-majoor Alexander Marjoribanks en had twee bataljons, waarvan er dus één onder leiding stond van Scholten.

Inkwartiering 1756

Weer een 'Lijste van inkwartiering van een Compagnie Cavallerij van Nassau La Lek; dato Mai 1756'. Deze lijst werd gemaakt bij de substituut schout en schepenen van Ameide en Tienhoven 'omme in gevolge de aanschrijvinge van den heere quartiermeester generaal Burmania dato 4 Meij 1756 te inkwartieren omme te overnagten twee van de vier compagnien Cavallerie van Nassau La Lecq uijt Uijtrecht'. We hebben hier te maken met zo'n 75 man met hun paarden. Hieronder waren enkele officieren, die apart genoemd werden; bij Jan van der Ven kwamen 2 officieren in huis, Leendert en Pieter Janse Diepenhorst ontvingen 3 officieren 'met haer paerden en bediendens' in hun logement, Joost Balsen van Thienhoven had 1 officier 'met sijn bediendens' en bij Cornelis Koppelaar 'op de hofstee' 3 officieren met gevolg. Maarten van den Ham bood onderdak aan '2 ruijters en wagtmeesters'. Als bekende 'gastgezinnen' zien we, meestal met ver-

zorging van één man en één paard, o.a. de secretaris Verveer, de weduwe Spijcker, de burgemeester Barovius, de burgemeester Verheij, de weduwe Ottelander (allemaal aan de Voorstraat!), Anna Groeneveld, Arie van Lomwel, de weduwe van Lomwel, Willem Louwen van Lomwel en in Tienhoven: Isaac Verheij. Al met al deed meer dan de helft van de gezinnen mee aan het bieden van onderdak.

Inkwartiering 1774

Er is een lijst bewaard gebleven van 16-04-1774, waaruit blijkt, dat er toen voor korte tijd een inkwartiering was gevorderd voor 't Battaillon van 'het Regiment van Ruijsch'. Vanaf 1761 voerde Hendrik Ruijsch het commando over dit regiment, dat vanaf 1774 in Utrecht en in Amersfoort in garnizoen lag.

Inkwartiering 1775

Ook in dit jaar werden weer inspanningen van de bevolking gevraagd: er waren troepen op doortocht van Utrecht naar Gorcum, die enkele nachten in Ameide moesten worden ondergebracht.

Inkwartiering 1783

Hier ging het om slechts één nacht onderdak; we lezen: 'Lijste gemaakt bij Schouten, Burgemeesteren en Schepenen van Ameide en Thienhoven omme volgens vertoonde patent of acte van Changement in dato 23 meij 1783 de twee laatste escadrons van het Regiment van den Generaal Majoor van Stocken te Jaarsveld en te Ameide den 25e meij 1783 voor eene nagt te logeren. En is verstaan Eén Escadron te neemen te Ameide en Thienhoven en het tweede Escadron te Jaarsveld'.

Steeds moet er weer ruimte komen voor een man en een paard. Hermanus Diepenhorst met zijn logement kan er een heel stel herbergen: hij neemt 8 soldaten en 10 paarden voor zijn rekening. Er wordt aardig wat heen en weer geschoven op de lijst: Willem Verheij ziet af van inkwartiering, maar we zien wel de weduwe Isaac Verheij op de Hoogenwaard een soldaat in huis nemen. Ook de zilversmid Van Gelderen zegt af, maar schout Verveer neemt twee soldaten voor zijn rekening. De 'ritmeester en oppasser' verblijven bij schout Slijpe aan de Voorstraat.

Inkwartiering 1786/7

Een bewogen en turbulente tijd in Nederland! De (politieke) macht van de Patriotten is groeiende en stadhouder Willem V is niet sterk. In Den Haag begint het te spannen. De stadhouder met zijn Prinsgezinden moet meer en meer militaire macht vertonen om nog indruk te maken. Op 24 september 1786 wordt het Regiment van Saxe Gotha in Ameide en omgeving gelegerd: huursoldaten in dienst van de Staten van Holland en Friesland ('Staatse troepen'). Uit alles blijkt, dat dit een uitzonderlijk zware druk legt op de bevolking van Ameide: niet alleen moesten veel soldaten worden ingekwartierd, maar ze bleven hier ook nog eens 32 tot 33 weken lang, uiteindelijk tot medio mei 1787! Willem V en zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen zijn intussen weggetrokken uit Den Haag en zijn naar Nijmegen 'gevlucht'. Eind juni is Wilhelmina het getreuzel en de besluiteloosheid van haar man zat. Ze besluit zelf per koets naar Den Haag te trekken, maar.... op 28 juni wordt ze aan de Vlist tot staan gebracht door lokale patriotten. Ze wordt overgebracht naar Goejanverwellesluis en korte tijd later weer vrijgelaten. Kwaad keert ze terug naar Nijmegen en neemt contact op met haar broer, Frederik Willem II van Pruisen. Zal hij tussenbeide

komen in de Lage Landen? Hij twijfelt, maar op 13 september neemt hij toch het besluit om in te grijpen en de patriotten te verdrijven. Met 26.000 man trekt hij Holland binnen. De veldtocht wordt niet al te moeilijk: in de meeste gevallen vluchten de patriotten weg, meestal naar Frankrijk. Alleen Amsterdam verzet zich, maar begin oktober geeft ook deze stad zich gewonnen. De macht van Willem V is vooralsnog hersteld en op 20 september maakt hij weer glorieus zijn intocht in Den Haag.

Op 17 september bereiken de Pruisische soldaten Ameide en omgeving². Daar moeten heel wat soldaten ingekwartierd worden en in feite wordt de lokale bevolking onevenredige belast: we zullen zien dat vaak 10-20 mannen bij mensen moeten worden ondergebracht. En als je daarbij bedenkt, dat veel soldaten zich geregeld misdroegen... . Deze keer zijn de troepen niet zó lang in Ameide gebleven: de 23^e september vertrokken ze weer, waarschijnlijk op weg naar Amsterdam.

Van deze gebeurtenissen zijn uitgebreide documenten in de archieven achtergebleven. Niet in het minst, omdat Schout en Schepenen zich de nodige moeite hebben getroost om in Den Haag geld los te krijgen ter compensatie van alle kosten voor onderdak en leveranties aan de troepen en vooral ook ter genoegdoening van de schade, die geleden was door misdrijvingen van de soldaten. Daar hadden de autoriteiten ook een eigen belang bij: de ingezetenen van Ameide hadden zulke zware lasten te dragen, dat het innen van de verpondingen eronder ging lijden.... Laten we eens nagaan wat er stap voor stap gebeurde.

Na het vertrek van de Pruisische troepen eind 1787 zal het lokale bestuur zich wel tot de overheid in Den Haag hebben gewend. In ieder geval komt er het daaropvolgend jaar, op 8 februari 1788 een 'aanschrijvinge van Hun Ed: Mog: de

Heren Gecommitteerde Raaden van Haar Ed: Groot Mog: de Heeren Staaten van Holland ende Westvriesland betreffende de kosten van intwartiering van de Troepen van de Staat, als ook wel speciaal de Troepen van Zijne Koninklijke Majesteijt van Pruijssen met de daar toe verstrekte noodwendigheeden, leverantien en andersints'. Men mag dus een lijst indienen met alle gemaakte kosten. De bevolking wordt nu uitgenodigd om zorgvuldige declaraties te maken en deze in te dienen bij het plaatselijk bestuur. Het leuke nu is, dat veel van deze persoonlijke 'velletjes' bewaard zijn gebleven en ons nu een inzicht geven van de opbouw van de kosten. Hieronder volgt de declaratie van Jacobus Verheij de jonge, die klaarblijkelijk al zo oud is, dat

129 Jan Van Steenis
 1706
 24 Sept: 3 man Troepen
 van den Staat gein-
 = kwartier 33 weken
 a 6 st: per man in de
 week . . . . . / 29: 19: 0
 1707
 17 Sept: 24 man en 24 paard
 Pruijsische Reideren
 inderman gein kwartier
 24 weken Der man en
 paard / 1: 10 - alder kost
 en drank daeronder
 gerekent . . . . . / 36: 11: 0
 10: 2: daerom 5 Pruijsische
 Officieren 5 daegen
 a 1 st per man . . . . . / 25: 11: 0
 Item 15 Soldaten a
 10 st: de man . . . . . / 37: 10: 0

Memorie van kosten van inkwartiering (1786/7) ten behoeve van Jan van Steenis.

Willem Verheij - zijn neef - hem behulpzaam is bij het opstellen van de rekening.

Jacobus heeft dus 33 weken(!) twee man in huis gehad van de Staatse troepen, waarvoor hij 6 stuivers per man rekent, totaal dus 19 gulden en 16 stuivers. En dan in 1787 nog 9 Pruisische soldaten voor een dag of 5 'besorrigt van spijs en drank of andere nootwindigheeden' à 10 stuivers per man per dag. De schade....: 'aan vermiste waaren van sout, tee en koffij bonen suijker snuijf bestelwerk of anders' een bedrag van 50 gulden. Nog bonter: de kosten van '1 grossier boek 1 schultboek van hout, kalk en steen pannen en teegels' een bedrag van 900 gulden!! In zo'n boek hield men alle leveranties bij en stonden dus eigenlijk alle uitstaande rekeningen. Lastig als je zo'n boek kwijt bent, maar is dit echt zo'n enorm bedrag waard? Jacobus is - naar zal blijken - met deze rekening wel één van de hoogste 'eisers' van Ameide.

In dit geval lijkt het er sterk op, dat meneer van Lomwel zich heeft vergist(..) in het aantal weken: van 24 september 1786 tot 13 mei 1787 waren 33 weken.... Was dit een afronding of zou hij iets langer inkwartiering hebben gehad? Louw heeft dus 3 man Staatse troepen in huis gehad en in 1787 'weeder 8 Pruijse hoesaare met haar paarde'. De onfortuinlijke man moest ook nog '8 flesse roode wijn haale tege 10 st: de fles' op de 17^e september en vanaf de daaropvolgende dag had hij - naar eigen zeggen - 50(!) man met 19 paarden gehuisvest. En die allemaal te eten geven: 'een beest dat ik heb moete slagte dat mij koste 48 gulde' en 'nog een pink dat inde weij geslagt is'. Schade: 'Nog dat ik vermist hebbe bij haar vertrek van goederen als anders' ter waarde van 380 gulden! Bij Gerrit Lekkerkerk 'seijn twee man van het regiment van Sax Gota ingekwartiert en zeijn vertrokke den 13 meij 1787, dat is same 33 weeke met bet en toebehoore daerbij reken ik voor ider man per week 6st.'. Later had hij 10 Pruisen in huis. Geen opgave van schade.... En tenslotte Willem Verheij; hij had ook 2 man Staatse troepen voor 33 weken en daarbij nog een man voor 12 weken. In 1787 rekent hij voor 26 'Koninklijke Pruijsise Jaegers of soldaaten' 10 stuivers per dag. En

'na het vertrek van de Koninklijke troepen aan vermiste goederen bestaande in linne, wolle koper en hout' een bedrag van 7 gulden.

'Edele Mog: Heeren, 't zij UEd: Mog: met allen eerbied gezegd bekend, dat schout, burgemeesteren en schepenen van Ameide benevens die van Tienhoven bij derzelver request gepresenteert aan Haar Ed: Groot Mog: om te mogen erlangen subsidie, daar bij ook tevens onderdanig verzoek is gedaan, om te mogen worden geëluceerd of de zogenaamde patriotten van die susidie ook zoude mogen souiseren ja, dan neen. En zonder dat wij met die verzogte elucidatie zijn vereerd geworden, hebben wij de eere gehad van U te bekomen UEd: Mog: opgemaakte aanschrijvinge, waar bij wij met opzigt tot de woorden Welke Personen na UE: begrip zoude behooren te worden gesubsidieert, ons verlegen hebben gevonden, egter in consideratie komende, dat uijt die woorden (onder correctie) ook eene vrijlaatinge afteleyden is, hebben wij vermeent, uijt ons zelve geene uijtsondering van ingezetenen in cas subject te kunnen of mogen maken, waarom wij dan van begrip geworden zijn om alle de ingezetenen zonder onderscheid bij publicatie opteroepen, en ons schriftelijk op te geeven, 't gunt UEd: Mog: bij denzelven zeer gerespecteerde bovengemelde aanschrijvinge (van 8 februari) hebben gelieven te gelasten, zoo als geschied is....'

Zoals gezegd: alle rekeningen worden verzameld en er wordt een overzichtslijst samengesteld en naar Den Haag gezonden. We citeren uit de aanbiedingsbrief van 5 april 1788:

De hete aardappel van die tijd: Patriotten tegenover Prinsgezinden. Op een subtiele manier omzeilen Schout en Schepenen het probleem en wensen (vooralsnog) geen onderscheid te maken. Overigens: grote kans, dat de grote meerderheid in Ameide aan de kant van de Prins stond, maar er zullen ongetwijfeld

1707 Den 17 september
weeder 8 pruijse hoesaare met
haar paarde in den 10^{den} Dit weeder
vertrokke die ik kost en drank hoey
en haver moest geve en reken man
en paart op 10 sluyser en nog heb
moete haale 8 flesse roode wijn
tege 10 st: de fles maekt saamen

Louw Pieters van Lomwel beschrijft maakt declaratie op.....

'onder ernstige recommendatie van ten allen tijden wanneer het mogte worden gerequireerd, de deugdelijkheid dier opgaven met solemnelen eede te moeten bekrachtigen, waar toe zij ook verklaarden gene- gen en berijd te zijn'.

enkele (niet al te felle) Patriotten onder de inwoners geweest zijn.

Schout en Schepenen informeren de Hoog Mogendheden nog verder. Ze hebben dus de inwoners om schriftelijke opgave gevraagd van alle kosten:

Het totaal van de opgave bedraagt meer dan 31.734 gulden, waarvan meer dan 21.000 gulden aan 'schaaden'! Apart wordt nog vermeld: *'In de maand september 1786 tijde van de inkwartiering van eenige compagnien uijt het Regiment van Saxe Gotha is men inde onvermijdelijke noodzakelijkheid gebragt om een hoofdwagt² en daarin een brits voor de soldaaten te bezorgen, waar aan den Timmerman Cornelis Roodnat heeft verdiend met de leverantie van houd en spijkers, alsmede wegens het maken van vier schilder- huijzen en het helpen ontscheepen van twee stukken kanon tezaamen f. 167: 1: -. De 'metzelaar' Arij Wou- denberg kreeg 'wegens het stellen van een kaggel in de hoofdwagt' een bedrag van 3 gulden.*

Overigens, ook de kerk heeft schade geleden: *'Arij Kapteijn en Johannes Diepenhorst, kerkmeesters, gee- ven op ten tijde van de inkwartiering van de pruijsi- sche Troupen bij het plaatsen van paarden in het Choor van de kerk, door het stukken Trappen van tee- gelen, hoofdstenen en zerken..... f. 150; -: -. De kerke bus opengebrosen zijnde daer uijt vermist..... f. 40: -: -. Nog vermist kopere kandelaers en plaat uijt de pi- laer... f.12: -: -. In het kerkenraadsverslag van 2 no- vember lezen we: 'Door de Pruijsische Troepen enkele kere geen kerkdienst gehouden'.*

Uit alles blijkt, dat met name de Pruisen zich behoor- lijk misdroegen: ze namen (althans volgens opgave van de bevolking) vee mee, stalen huisraad, gereed- schappen, winkelwaren etc.etc. Zoals al eerder opge- merkt: ook een goede reden voor de inwoners op nog eens extra 'aan te zetten' bij de declaraties!

Ambtelijke molens draaiden vroeger heel wat trager dan tegenwoordig... Als er opgave is gedaan, zal er wel weer de nodige tijd overheen zijn gegaan alvo- rens 'Den Haag' weer iets liet horen. Enzovoorts... We vinden nog een stuk terug d.d. 05-12-1789, waar-

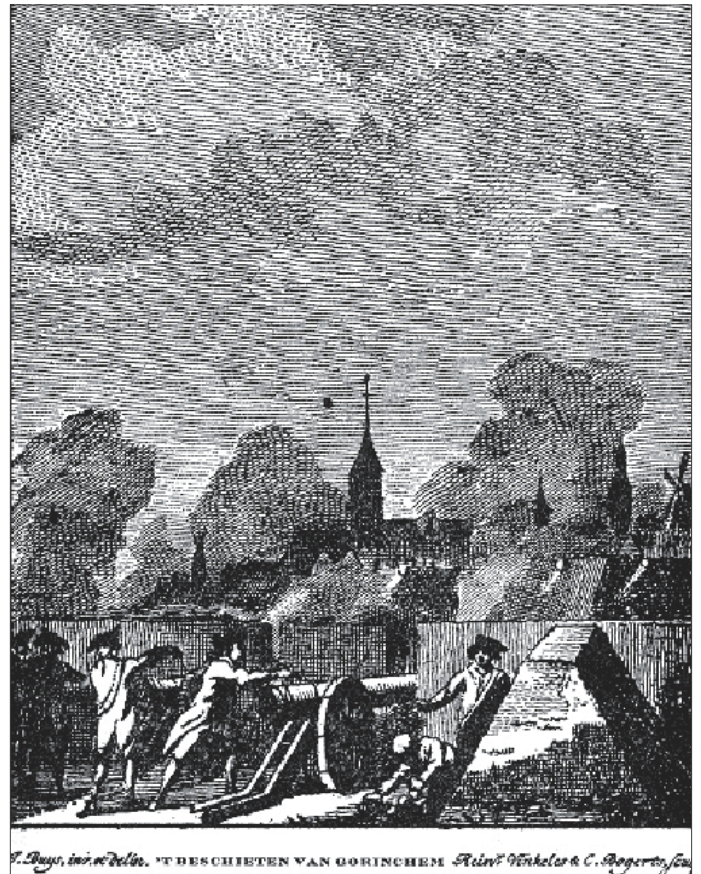
'Zoo neemen Schout, Burgemeesteren en Schepenen van Ameijden door deeze de vrijheid den toevlugt te neemen tot de vaderlijke clementie van derzelve geëerbiedigde Hooge Overigheid, Hoogst dezelve oodmoedig suppliceerende, omme een medelijgend

oog te vestigen op de zoo ongelukkige ingezetenen, en aan dezelve uit 's Lands Casse de hier nevens gevoegde Rekeningen te laten betaalen. Als mede omme gunstglijk te doen dedomageeren¹ alle zooda- nige meerdere drukkende slaagen en schadens, als meergem: ingezetenen hebben gehad en geleeden, zoo ter zaake van de inrukkinge der Pruijsische Troupen als ter zaake van de Troupen van deeze Staat, alhier in den Jaare 1786 en 1787 gecanton- neerd zijn geweest, van welke schaden Schout, Bur- gemeesteren en Schepenen van Ameijden na alvo- rens deswegens schriftelijke en onder preventie van Eede onderteevende reekeningen van hunne ingeze- tenen te hebben ingezameld, de eere hebben gehad eene gedetailleerde Lijste in dato den 5 April 1788 aan de Ed: Hoog: Heeren Gecommitteerde Raaden, ingevolge en ter voldoeninge van hoogstderselver aanschrijvinge in dat den 8en Februarij 1788 over te zenden'.

¹ 'domage'=schade (vgl in het Engels: 'damage'); 'dedomageeren' zal dus een 'duur' woord zijn voor: het compenseren van geleden schade.

uit blijkt, dat de discussie nog steeds voortduurt. In- middels hebben de ambtenaren besloten om een nieuwe lijst met opgaven van kosten te vragen, maar nu zonder de schadeclaims en alleen betrekking heb- bende op de leveranties aan de Pruisen. Schout en Schepenen onderstrepen nog eens de nood van de Ameidese gemeenschap:

Meer dan twee jaar na dato... nauwelijks een stap verder. We weten niet hoe het precies is afgelopen, maar het zal beslist geen royaal Haags gebaar zijn geworden!

Een uitgebreid, meer militair-strategisch, artikel over deze

De geschiedenis van de vereniging voor ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven

Hans van den Heuvel

De heer C. W. Luyendijk, burgemeester van Ameide en Tienhoven van 1924 tot 1957, is in dit blad al ettelijke malen ten tonele gevoerd. Daar is ook alle reden voor, want hij was in menig opzicht een kleurrijk man. De rol, die de vroegere bewoner van de ambtswoning aan de Voorstraat te Ameide 85 jaar geleden heeft gespeeld bij de oprichting van de "Vereeniging voor Ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven", is tot op heden niet belicht. Daarin komt nu verandering, omdat ons op de Hogewaard wonende lid Arie Streefkerk de complete reeks jaarverslagen, notulen van de bestuurs- en algemene ledenvergaderingen en ledenlijsten van deze vereniging aan de Historische Vereniging ter beschikking heeft gesteld.

De beginfase

We gaan terug tot 15 december 1924 – de datum, waarop op initiatief van de in dat jaar aangetreden burgemeester Luyendijk ten gemeentehuize in Ameide een bijeenkomst werd belegd, alwaar "op uitnodiging van den Edelachtbaren Heer Luyendijk aanwezig waren de heeren T. de Jongh, N. Streefkerk, A. van der Zouwen, G. H. Spek, C. de Jong, D. de Jongh, C. A. van Staveren, dr. De Jongh en K. den Boer". Dokter De Jongh was de plaatselijke huisarts. Hij zou in het daaropvolgende jaar vertrekken naar Schipluiden en worden opgevolgd door dokter Donker. Doel van de bijeenkomst was "over te gaan tot de oprichting van een vereeniging, die zou moeten instaan voor de vaak zeer ongeleegen komende en zware lasten, die een eventuele ziekenhuisopname met zich brengt, voor de ingezetenen van Ameide en Tienhoven". Na een "breede discussie" werd hiertoe ook besloten, zodat het in wezen ging om de oprichtingsvergadering van de "Vereeniging voor Ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven". De officiële oprichtingsdatum van de vereniging is 1 januari 1925. Hoewel er met name in de beginperiode zeer regelmatig en langdurig werd vergaderd, zou het nog geruime tijd duren voor en aler het "voorloopig bestuur", waarvan de burgemeester aanvankelijk "Eere Voorzitter" en later voorzitter werd, overging in een definitief bestuur. Om dat te bewerkstelligen, werd een algemene ledenvergadering gehouden, en wel op 30 oktober 1925 ten huize van J.G. Diepenhorst (in "t Fortuin" dus). Tweede voorzitter T. de Jongh, de burgemeester was verhinderd, verontschuldigde zich bij die gelegenheid met de volgende woorden voor het lang uitblijven van de eerste algemene ledenvergadering :

Eerste voorzitter van het "voorlopig" bestuur burgemeester C. W. Luyendijk.

"De oorzaak hiervan lag, door zeer veel bijzondere omstandigheden, waarop ik maar liever niet wil uitweiden, maar ter andere zijde, en dat is dan ook wel de lichtzijde, die de andere zijde ver overtreft, heeft de praktijk, de maanden die onze vereeniging reeds in beginsel bestaat, ons zeer vele dingen geleerd, zoodat het voorloopig bestuur, telkens in de voorloopige statuten wijziging moest brengen, maar dat deze nu in elkander zijn gezet, zodat de praktijk ook ons in deze heeft geleerd.

Er zullen door ons wellicht fouten zijn begaan, maar ik vraag u daarvoor beleefd excuus, en zie nu niet op hetgeen we niet deden, maar zie alleen op wat thans is, waarop wij als voorloopig bestuur met dankbaarheid zien, want, het blijkt, dat deze vereeniging is een vereeniging, waaraan behoefte was voor onze gemeentés, aangezien zoovelen direct tot onze vereeniging zijn toegetreden" (de met 210 leden begonnen vereniging telde inmiddels 364 leden).

De leden van het "voorloopig bestuur" werden al bij eerste stemming "met groote meerderheid gekozen" (aantal uitgebrachte stemmen : 143; geldige stemmen : 136; "van onwaarde" : 7). Het betrof de heren C. W. Luyendijk (eerste voorzitter), T. de Jongh (tweede voorzitter), N. Streefkerk (eerste secretaris), A. van der Zouwen (tweede secretaris), G. H. Spek (eerste penningmeester), C. de Jong (tweede penningmeester) en D. de Jongh en C. Labrie (leden). Dokter Donker werd gekozen tot "medisch adviseur". De behandeling van agendapunt 5, de verkiezing van een bode, had meer voeten in de aarde, ook al omdat er niet minder dan elf sollicitanten waren. De beslis-

sing viel in de derde ronde : “de uitslag was dat verkregen J. Roodhorst 67 stemmen en H. van der Zouwen 50 stemmen, alzoo gekozen J. Roodhorst Gzn”. Bij de daaropvolgende rondvraag deed A. J. van Krimpen “een voorstel, en wel om naar bed te gaan, aangezien het reeds zeer laat was geworden, hetwelk dan ook met algemeene stemmen werd aangenomen”.

Nicolaas (Klaas) Streefkerk, eerste secretaris van het "voorloopig" bestuur.

Burgemeester Luyendijk zou voorzitter van de vereniging blijven tot de bestuursvergadering van 12 oktober 1926, waarin hij bij de rondvraag (!) onverhoeds zijn aftreden aankondigde, “wegens drukke werkzaamheden in de eerste plaats, en omdat hij ook als Burgemeester boven de partijen moet staan, daar hij door meerdere vereenigingen is aangezocht om Voorzitter of Eere-Voorzitter te willen worden, en dit telkens door hem is van de hand gewezen”.

Met name dokter Donker, daarin bijgevalen door de heer C. de Jong, zag de “noodzakelijkheid” van deze beslissing niet in, omdat hij het voorzitterschap van de vereniging niet vergelijkbaar achtte met het “Eere Lidmaatschap of Eere Voorzitterschap” van andere verenigingen, die “andere belangen inhielden”. Maar de burgemeester bleef ook na verdere discussie bij zijn besluit en maakte aanstalten om stembriefjes uit te delen teneinde “er direct toe over te gaan nog in deze vergadering een nieuwe voorzitter te kiezen”. Zijn medebestuurleden voelden hier echter niets voor, waarna werd besloten de behandeling van de zaak af te ronden in de volgende bestuursvergadering. Uiteindelijk leidde dit ertoe dat de heer T. de Jongh op 11 februari 1927, “in een der kamers van Hotel Diepenhorst”, de nieuwe (eerste) voorzitter werd van de “Vereeniging voor Ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven”.

Het voert te ver om binnen het bestek van dit artikel melding te maken van de bestuursmutaties, die zich in de tweede helft van de jaren twintig en de jaren dertig voor het overige voordeden. We doen daarom een grote sprong in de tijd naar de laatste bestuursvergadering van het interbellum (de periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog), die op 23 maart 1939 werd gehouden ten huize van de weduwe Diepenhorst (wederom in “t Fortuin” dus). Uit de desbetreffende notulen, die pas op 16 september 1940 werden goedgekeurd, blijkt dat van de bestuursleden van het eerste uur “de heeren T. de Jongh, N. Streefkerk, G. H. Spek, C. de Jong, D. de Jongh en C. Labrie” nog altijd in functie waren. De heren G. J. de Jong en A. van der Grijn waren toen respectievelijk tweede voorzitter en tweede penningmeester. Dokter Donker zou in de loop van 1939 in verband met zijn

vertrek naar Rotterdam worden opgevolgd door dokter J. W. van Putte, de nieuwe plaatselijke huisarts.

De oorlogsjaren

Vanzelfsprekend werd de vereniging in de Tweede Wereldoorlog geconfronteerd met allerlei maatregelen vanwege de bezettingsautoriteiten. Zo kwam in de bestuursvergadering van 18 oktober 1941 een missive van een van de Secretarissen-Generaal aan de orde, “handelende over de op 1 november 1941 ingaande nieuwe verordeningen betreffende ziekenfondsen en ziekenhuisverpleging, hoofdzakelijk hierop neerkomende, dat de werknemer met ingang van de genoemde datum verplicht is zich te verzekeren in een erkend ziekenfonds en ziekenhuisverpleging”.

“Na breedvoerige bespreking, werd met algemeene stemmen, besloten een erkenning aan te vragen, om als afdeling voor ziekenhuisverpleging te mogen blijven bestaan”, tekende eerste secretaris N. Streefkerk hierbij aan. Hoewel in latere documenten niets over deze aangelegenheid is terug te vinden, moet worden aangenomen dat op deze aanvraag positief is beschikt.

De grootste slag, die de vereniging in de Tweede Wereldoorlog te verduren kreeg, was de dood van de plaatselijke huisarts en “medisch adviseur” J. W. van Putte die op 5 september 1944 (“dolle dinsdag”) om het leven kwam toen de “Pruise boot”, de vroegere raderboot “Prins Hendrik”, ter hoogte van het Kersbergseveer op de Lek werd beschoten door geallieerde gevechtsvliegtuigen. Deze tragische gebeurtenis wordt gememoreerd in de notulen van respectievelijk de bestuursvergadering van 22 augustus 1945 en de algemene ledenvergadering van 7 september van dat jaar.

Dokter Van Putte werd in beide hoedanigheden opgevolgd door dokter Nico Jesse.

De naoorlogse periode

“Het is een voorrecht dat wij nu weer samen komen als eerste Vergadering na den Oorlog, een Oorlog, die over ons land en volk zoveel leed, jammer en ellende heeft gebracht. Maar deze is nu gelukkig ten einde, sinds Mei zijn wij verlost van den overweldiger, den tiran, den dictator, die veel beloofde, maar nooit iets van zijn belofte in vervulling bracht, die recht en wet met voeten vertrad”.

Met deze woorden opende waarnemend voorzitter N. Streefkerk de zoëven vermelde eerste naoorlogse algemene ledenvergadering. De tijdens deze vergadering gehouden verkiezingen leidden ertoe dat het nieuwe bestuur als volgt werd geformeerd : K. Buijserd (eerste voorzitter), A. Langerak (tweede voorzitter), N. Streefkerk (eerste secretaris), L. H. Diepenhorst (tweede secretaris), G. H. Spek (eerste penningmeester), A. van der Grijn (tweede penningmeester),

Rechts penningmeester Govert Hermen (Goof) Spek (1900-1984), die de gehele periode aanbleef, met burgemeester De Ridder.

C. Labrie en C. Lakerveld (leden). Dokter Nico Jesse bleef aan als “medisch adviseur”.

Ruim een half jaar daarna, op 31 maart 1946, overleed Nicolaas (Klaas) Streefkerk. Hij werd opgevolgd door zijn zoon, de in de eerste alinea van dit artikel al genoemde Arie Streefkerk. Twee jaar later kwam er ook een nieuwe bode : F. van den Heuvel volgde J. Roodhorst op.

Doordat van overheidswege in het daaropvolgende tijdsgewricht keer op keer ingrijpende wijzigingen werden aangebracht in het stelsel van sociale voorzieningen en verzekeringen, nam de betekenis van de vereniging geleidelijk af. Dit kwam in het bijzonder tot uiting in de daling van het aantal leden. Maar ook het bestuur kromp in : in de algemene ledenvergadering van 11 januari 1960 werd besloten dat kon worden volstaan met zeven in plaats van acht bestuursleden.

Bijna drie jaar later, op 28 december 1962, kwam het zelfs zover dat, naast vijf bestuursleden, maar één “gewoon lid” ter algemene vergadering was getogen, namelijk de heer A. Kortleve. Hem “werd hulde gebracht voor zijn aanwezigheid, ondanks sneeuw en hevige kou”. Het doorzettingsvermogen van de Tienhovense agrariër werd prompt beloond in die zin dat hij werd benoemd in een tussentijds ontstane bestuursvacature, “hetwelk hij zich liet welgevallen”.

De geschetste ontwikkelingen brachten het bestuur ertoe de bakens te verzetten. In lijn daarmee werden de leden tijdens de volgende jaarvergadering, die van 27 december 1963, voor de volgende keus gesteld : “doorgaan als zelfstandige vereniging voor Ziekenhuisverpleging of en bloc overgaan naar een erkende, solide verzekeringsmaatschappij”.

Het was niet dan “met enige weemoed” en “na rijp overleg en vele informaties” dat het bestuur adviseerde het tweede te doen en (met ingang van 1 april 1964) aansluiting te zoeken bij het Zilveren Kruis te Gorinchem. Dit advies werd opgevolgd, zodat de “Vereeniging voor Ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven” na bijna veertig jaar ophield te bestaan.

Het laatste bestuur was als volgt samengesteld: A. Streefkerk Gzn (eerste voorzitter), T. van Bruggen (tweede voorzitter), A. Streefkerk Nzn (eerste secretaris), L. H. Diepenhorst (tweede secretaris), G. H. Spek (eerste penningmeester), G. M. J. van Lomwel (tweede penningmeester) en A. Kortleve (lid). Het zal de opmerkelijke lezer niet ontgaan dat van het oorspronkelijke bestuur alleen penningmeester Govert Hermen (Goof) Spek (1900-1984), die in het publieke leven verscheidene functies vervulde, de gehele periode aanbleef. Zijn inmiddels 88-jarige schoonzoon Arie Streefkerk is als enige lid van het toenmalige bestuur nog in leven (zie voor hun familierelatie het artikel over de Rijksmonumenten op de Hogewaard te Tienhoven in de editie 2006-1 van dit blad). Niet onvermeld mag blijven dat F(reek) van den Heuvel bij de opheffing van de vereniging nog altijd als bode in dienst was.

Financiële aspecten

Het ligt uit privacyoverwegingen voor de hand dat de gegevens omtrent het financiële reilen en zeilen van de vereniging minder gemakkelijk toegankelijk zijn dan de hiervoor aangehaalde passages uit de notulen van bestuurs- en algemene ledenvergaderingen. Dit neemt niet weg dat het mogelijk is om ter zake op bepaalde punten enige informatie te verschaffen. Zo werd de contributie bij de oprichting van de vereniging bepaald op vijf cent per gezinslid per week, met dien verstande dat per gezin voor ten hoogste vijf kinderen contributie behoefde te worden betaald,

Arie Streefkerk Nzn, eerste secretaris van het laatste bestuur.

welk aantal in 1929 na een langdurige discussie werd teruggebracht tot twee. In de jaren dertig, toen velen in Ameide en Tienhoven het als gevolg van de wereldwijde crisis niet breed hadden, werd bij herhaling voorgesteld de contributie met één cent per week te verlagen, maar het kwam er nooit van.

Wel werd in deze periode een van meet af aan in de statuten van de vereniging opgenomen artikel toegepast, dat zag op de vermindering van de contributie van werklozen. “Zooveel dagen men werkloos is, wordt voor iedere dag 1/6 minder betaald, wanneer het hoofd van het gezin meer dan drie dagen per week werkloos is, wordt hij van contributie vrijgesteld, maar alleen degenen die daarvoor naar het oordeel van het bestuur in aanmerking komen” was het uitgangspunt.

Een ander artikel had betrekking op de positie van armlastigen ofwel minvermogenden. De strekking van het artikel was dat “dezulken naar het Burgerlijk Armbestuur of de Diaconie dienen te worden verwezen, opdat deze dan een schikking met hun zouden maken, om dan als lid toe te treden”. Hoewel in dit opzicht de nodige discretie werd betracht, kan uit bewaard gebleven stukken worden afgeleid dat ook dit artikel gedurende de crisisjaren meermalen werd toegepast.

De financiële relatie tussen de gemeenten Ameide en Tienhoven en de vereniging kwam tijdens de oprichtingsvergadering meteen als aan de orde. Staande de vergadering stelde burgemeester Luyendijk namelijk dat “de gemeenten zullen bijpassen, als er een tekort ontstaat”. Het lijkt niet waarschijnlijk dat er ooit sprake is geweest van een gemeentelijke bijdrage, omdat de jaarrekening van de vereniging meestal een batig saldo vertoonde. Zo was eind december 1931 al een reserve opgebouwd van 5.476,65 gulden – een voor die tijd zeer aanzienlijk bedrag.

De doorgaans gunstige financiële positie van de vereniging maakte het mogelijk om de contributie jaren achtereen op hetzelfde niveau – vijf cent per gezinslid per week – te laten.

In de oorlogsjaren begon het tij evenwel te keren. Dit had tot gevolg dat in de algemene ledenvergadering van 8 maart 1944 “zonder hoofdelijke stemming en met algemeene stemmen” werd besloten de “contributie te verhoogen, en wel van 5 tot 8 cent per week, en de contributie der kinderen te laten, zoo als het nu is”.

Het zou niet de laatste contributieverhoging zijn : in 1947, 1953, 1955, 1961 en 1962 werd de contributie andermaal verhoogd, en wel tot respectievelijk 12, 15, 20, 30 en 40 cent per week voor leden boven de zestien jaar. Voor kinderen werd uiteindelijk 5 cent per week betaald. Het laatste boekjaar sloot af met een batig saldo van 576,43 gulden.

Wat het ledental van de vereniging betreft, is al geboekstaafd dat werd begonnen met 210 leden. Hoewel dienaangaande met betrekking tot de tweede helft van de jaren twintig geen cijfers beschikbaar zijn, moet worden aangenomen dat het aantal leden in die periode zeer snel is gestegen, want eind 1931 telde de vereniging niet minder dan 2.027 leden. Het ledental bleef vervolgens vrij stabiel tot het laatste oorlogsjaar, met een maximum van 2.031 leden in

1937.

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog had de vereniging 1.802 leden. De grote neergang kwam in het begin van de jaren vijftig als gevolg van de invoering van de verplichte ziektekostenverzekering (het “ziekenfonds”). Zo liep het ledental in de periode van eind 1949 tot eind 1952 terug van 1.523 tot 920. Nadien werden in de jaarverslagen daaromtrent geen aantallen meer vermeld.

Terugblik

Terugblikkend, kan de conclusie geen andere zijn dan dat de “Vereeniging voor Ziekenhuis-verpleging in Ameide en Tienhoven” gedurende een lange reeks van jaren voor verreweg de meeste inwoners van Ameide en Tienhoven in sociaal-medisch opzicht van wezenlijk belang is geweest. Dat geldt met name voor de crisis- en de oorlogsjaren en de tweede helft van de jaren veertig.

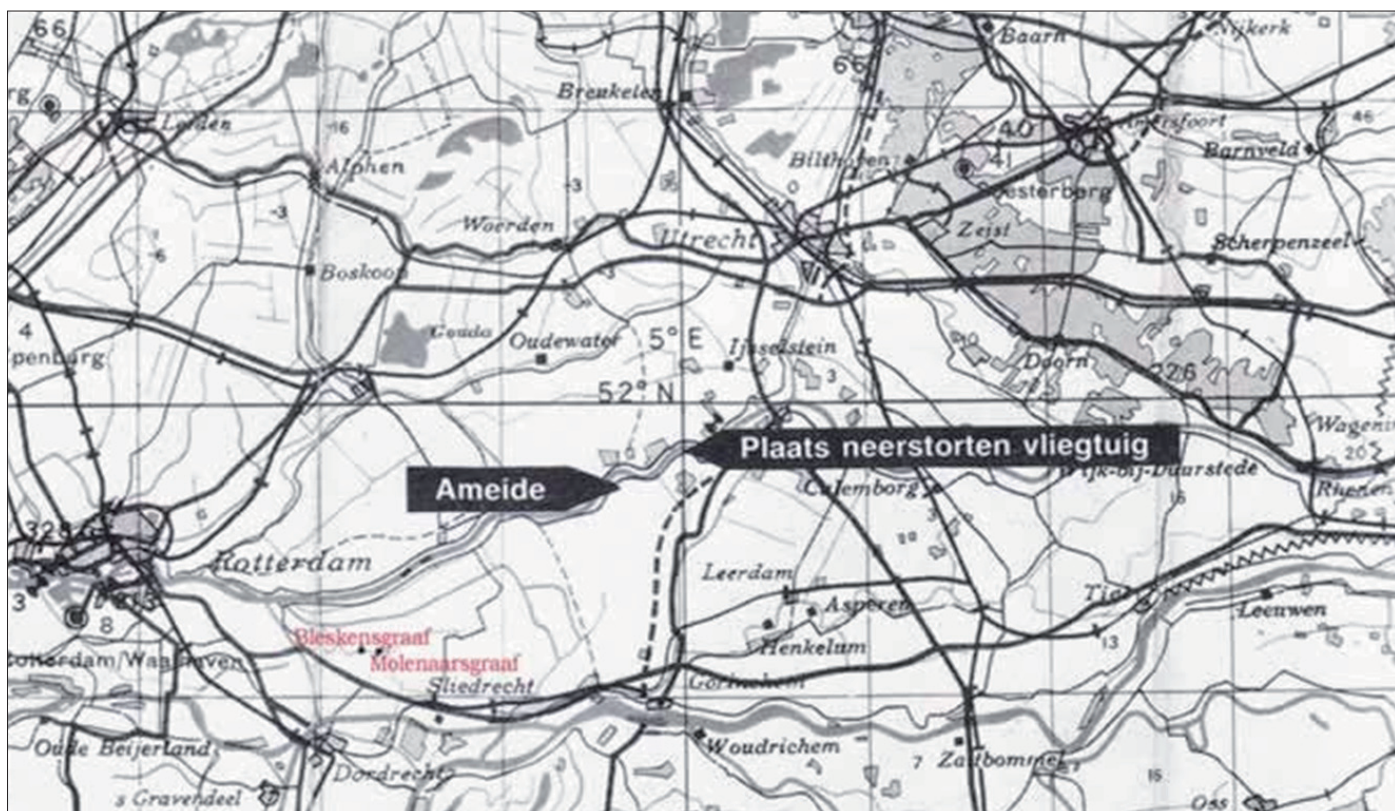
Daar komt bij dat het als positief moet worden aangemerkt dat bijna iedereen in Ameide en Tienhoven, die daarvoor in aanmerking kwam, in de periode 1930 – 1945 lid van de vereniging was. Een dergelijke “algemene” vereniging, waarin confessionelen en niet-confessionelen (ofwel “rechtsen” en “linksen”, zoals de terminologie toen nog luidde) gezamenlijk in plaats van gescheiden optrokken, was in die tijd immers niet alleen plaatselijk, maar ook regionaal en nationaal geen regel, maar uitzondering. In dit verband mag niet onvermeld blijven dat het streven van het bestuur om bij de contributieverhoging waar mogelijk rekening te houden met de financiële draagkracht van de leden ongetwijfeld bevorderlijk is geweest voor de samenhang van de vereniging.

Ledenlijsten

Bij het doornemen van de ledenlijsten van de “Vereeniging voor Ziekenhuisverpleging in Ameide en Tienhoven” is me opgevallen dat tientallen familiënamen, die zo’n halve eeuw geleden nog in Ameide en Tienhoven voorkwamen, heden ten dage niet meer figureren in de registers van de burgerlijke stand. Zonder naar volledigheid te streven, kom ik tot de volgende opsomming :

Baas, Van Beek, Van Bladeren, Briedé, Bunschoten, Dijkman, Donker, Gersie, Van Gerven, Groeneveld, Den Haak, Hansum, Heijboer, Heijkoop, Van Heusden, Van Hoff, De Jongh, Kapoen, Van Kesteren, De Kieste, Koudstaal, Kouwenhoven, Van Krimpen, Kruijt, De Kuiper, Labrie, Van der Lee, Van Merkerk, Van Nifterik, Perk, Quint, Van Roon, Roth, Rovers, Schep, Schotman, Van Staveren, Van Steenis, Sturrij, Veldhuis, Vermeulen, Zijderveld en Van Zijl.

Wellicht is dit overzicht interessant voor de Werkgroep genealogie van onze vereniging.

De nacht dat de Lek in brand vloog¹

Joop van Vliet

In de nacht van 21 op 22 juni 1943 luisterden in het bezette Nederland vele mensen, sommigen nog in bed maar nog wakker, of anderen nog laat op, naar het dreunend geluid boven hun hoofden. In deze kortste nacht van het jaar wierpen de Britten opnieuw bommen af boven Duitsland. Het was een geruststellend geluid: het betekende namelijk dat de oorlog voor de deur van de vijand werd gebracht; tegelijkertijd echter was het ook vreesaanjagend. Nu en dan vermengde het gestage gedreun zich met verschillende geluiden: het hoger gestemde gegier van andere vliegtuigen en het gebulder van het geschut. Duitse nachtjagers trachtten de bommenwerpers te onderscheppen. In de woonkamer of aan de keukentafel van menig huis stokten de gesprekken. Na het licht te hebben uitgedaan liepen veel mensen naar buiten om de hemel af te turen. Anderen, niet in staat om te slapen, verlieten hun bed en openden een raam om hetzelfde te doen.

Rond 02.20 uur werd boven Groot-Ammers in Zuid-Holland een bommenwerper geraakt. Enkele minuten later werd ditzelfde toestel brandend en vliegend van West naar Oost, boven Jaarsveld aan de Lek ge-

zien. Na een grote boog naar links te hebben gemaakt, passeerde het ten ondergang gedoemde toestel de rivier van Zuid naar Noord en draaide toen af naar Jaarsveld. Laag vliegend over de huizen en boerderijen van het gehucht De Graaf, joeg het vliegtuig de mensen die het naar beneden zagen komen, de doodsschrik op het lijf en velen van hen, overtuigd dat het boven op hen zou neerstorten, vluchtten in hun huizen om dekking te zoeken.

Toen, een laatste draai makend, viel het toestel uiteen en dook het in de rivier. Terwijl brandende benzine zich over het wateroppervlak verspreidde, verlichtten vlammen de nachtelijke hemel en voor degenen die dit alles aanschouwden leek het alsof de rivier in brand stond. De vuurmassa die zich stroomafwaarts verplaatste, had zich over ongeveer anderhalve kilometer uitgestrekt voordat de vlammen langzaam doofden.

Er kwamen mensen naar de rivier toe om te zien wat er was gebeurd, maar in het duister viel weinig waar te nemen. Toen zij echter de volgende morgen terugkeerden, konden zij een deel van de staart zien dat boven het water uitstak. Later die dag verdween dat ook onder het oppervlak. Op de oever van de rivier werden talloze kleinere delen en fragmenten van het vliegtuig gevonden.

Veel schokkender was de vondst van menselijke resten. Eén zo'n stuk, een been met een schoen, werd bijna twee kilometer van de plaats van de ramp gevonden.

De stoffelijke overblijfselen werden verzameld en begraven op de Algemene Begraafplaats van het nabij gelegen Lopik.

Later op die dag arriveerde er een bus met Duitse soldaten bij de oever van de rivier. Van een afstand konden de mensen zien dat op het dak van de bus doodkisten lagen.

¹ Dit artikel verscheen in Brons. Dit is het magazine van de Vereniging van de Draggers van Militaire Dapperheids onderscheidingen. Het artikel verscheen eerder in " '40 - '45. Toen & Nu", nummer 68, uitgekomen in circa 1990.

De Duitsers bleven een tijdje, maar er viel niets op te halen en zij vertrokken weer met lege handen.

Tijdens de oorlog en gedurende lange tijd daarna wist niemand in de streek iets over het vliegtuig noch wat er was gebeurd met de bemanning ervan. Omdat geen enkele overheidsinstantie enige interesse toonde, hebben wij het zelf op ons genomen een onderzoek in te stellen naar deze ramp.

Dit is het verhaal

Op 24 juni 1941 werd, als onderdeel van No.5 Group RAF, op de RAF-basis Lindholme in Yorkshire het (Canadees) No. 408 Squadron geformeerd. Gedurende de eerste 15 maanden van z'n bestaan was het squadron uitgerust met de tweemotorige Handley Page Hampden, een middelzware bommenwerper. De eerste commandant was de Canadese RAF-veteraan, luitenant-kolonel-vlieger (Wing Commander) N.W. Timmerman, drager van het Distinguished Flying Cross (DFC). Aangezien No. 408 een van de eerste in Engeland opgerichte Canadese bommenwerpersquadrons was (No. 405 was het eerste), wenste Timmerman iets specifiek Canadees voor het onderscheidingsteken van het squadron. Hij koos daarvoor de Canadese gans en de spreuk 'For Freedom' (Terwille van de vrijheid). Een maand na de oprichting werd het squadron verplaatst naar RAF Syerston in Nottinghamshire. Vandaar uit werden de eerste operationele vluchten uitgevoerd, waarbij steden en havens in Duitsland, Nederland, België en Frankrijk werden gebombardeerd, en mijnenlegoperaties uitge-

Handley Page bommenwerper, de viermotorige Halifax.

voerd.

In verband met de aanleg van verharde startbanen op de basis Syerston, werden op 9 december de toestellen gestationeerd op het enkele kilometers verderop gelegen vliegveld Balderton. De bemanningen bleven gehuisvest op Syerston evenals de burelen van het squadron. Toen de grasbanen op Balderton te drassig bleken voor vol beladen Hampdens, volgde op 28 januari 1942 de verhuizing naar North Luffenham. Vanaf deze basis nam het squadron deel aan de eerste van de 1.000 bombardementsvluchten namelijk de beroemde aanval op Keulen van 30 op 31 mei, waarbij twintig toestellen van het squadron waren betrokken.

Op 26 maart werd Timmerman als commandant opgevolgd door Wing Commander A.C.P. Clayton, die op zijn beurt op 18 mei werd vervangen door zijn ranggenoot J.D. Twigg. Toen hij werd vermist bij een van 28 op 29 augustus uitgevoerde raid op Saarbrücken, nam Wing Commander W.D.S. "Tiny" Fernis zijn plaats in.

Op 17 september kreeg het squadron een niet operationele status in afwachting van een verplaatsing naar de RAF-basis Leeming bij Northhallerton in Yorkshire en de conversie naar een andere Handley Page bommenwerper, de viermotorige Halifax. Vanaf oktober tot en met december volgde training op de Halifax 11.

Nadat op 1 januari 1943 No.6 Group (Royal Canadian Air Force) was opgericht, met als bevelhebber vice-luchtmaarschalk (Air Vice-Marschall) G.E. Brookes, kwam No 408 Squadron onder diens commando te vallen. Van 8 en 9 januari volgde de eerste operationele vlucht van het Ganzen Squadron met de Halifax, een mijnenlegoperatie.

Na de overgang van de vierkoppige Hampden op de zevenkoppige Halifax vertrokken veel bemanningen die op het afgedankte toestel hadden gevlogen, waardoor nieuwe equipes moesten worden gevormd. Zo werd op 10 februari de bemanning samengesteld van gezagvoeder Clifford (Ricky) Reichert. Deze 24 jarige sergeant was afkomstig uit Morden in Manitoba, en één van de elf kinderen van een uit Oostenrijk naar Canada geëmigreerde boerenfamilie. Zoals zovele Canadese jongens die de verhalen hadden gehoord over Canadese vliegers in de Eerste Wereldoorlog, had ook de jonge Clifford ervan gedroomd ooit eens

Onderscheidingsteken No. 408 Squadron.

piloot te worden. Toen de oorlog uitbrak meldden de vier broers Reichert zich als vrijwilliger, van wie Clifford dienst nam bij de RCAF.

Tijdens zijn opleiding in Canada had Clifford kennis gemaakt met John Dockerill, een jongen uit Fenwood in Saskatchewan, en evenals hijzelf een zoon van een boer. Al spoedig werden zij dikke vrienden.

Na hun opleiding - Clifford als vlieger en John als radiotelegrafist - volgde in mei 1942 plaatsing in Engeland bij 408 Squadron. Toen Reichert zijn bemanning samenstelde, werd de 21 jarige sergeant Dockerill (Doc) zijn telegrafist tevens boordschutter.

Boordwerktuigkundige was sergeant Gordon MacLean uit Souris op Prince Edward Island. Voordat MacLean in dienst was gegaan, was hij mijnningingenieur geweest. Met z'n 35 jaar was hij het oudste bemanningslid en vandaar dat iedereen hem "Pappa" noemde. Voor iemand die in een nachtbombenwerper vloog had hij een vreemde handicap: hij leed aan nachtblindheid.

De bommenrichter was de 22 jarige 2e luitenant-vlieger (Pilot Officer) Earl Monahan (Monty) uit Kingston in Ontario. Zijn ouders waren overleden toen hij nog zeer jong was en hij en z'n zuster waren door tantes opgevoed. Voor de oorlog werkte hij als laborant.

Pilot Officer Jim Russel (Russ), een boekhouder uit Toronto, was de navigator. Zijn vrouw heette Mary en toen de nieuwe bemanning het eerste eigen vliegtuig kreeg, de Halifax JB967, EQ-`X', werd dit naar haar vernoemd en kreeg het als naam: 'The Mary'. De schutter midscheeps was sergeant George Eric Pridham (door z'n vriend 'Gip' genoemd). Pridham (22) was eerder operationeel geweest op de Hampdens, en hij behoorde dus al tot de ouwe hap.

Evenals Russel kwam hij uit Toronto waar hij eveneens boekhouder was geweest.

Pridham was verloofd met Joyce Wilson uit Saint John in New Brunswijk, een meisje dat hij had leren kennen tijdens z'n opleiding op de luchtmachtbasis 'Old Millidgeville'.

Bill Searle (25), de staartschutter, was getrouwd en het enig bemanningslid dat een kind had, een jongen met de naam Robert. Zijn vrouw, Catharine, was een Finse. De meeste leden van het gezin waartoe zij had behoord waren omgekomen in de Russisch-Finse oorlog van 1939/1940. Alleen zij en haar zuster waren aan dit lot ontkomen omdat zij voor het uitbreken van de oorlog al naar Canada waren gegaan.

Van februari tot april voerde 408 Squadron weinig operationele missies uit. De meeste tijd werd besteed aan oefenvluchten.

Reichert en z'n nieuwe bemanning maakten hun eerste operationele trip in de nacht van 4 op 5 april 1943. Met de Halifax DT677WQ-`P' bombardeerde zij Kiel in Noord Duitsland. Op 28 april maakten zij twee mijnenlegvluchten: de eerste naar de Waddeneilanden en de tweede naar het Kattegat. "Deze trips staan allebei in ons logboek van de 28", schreef boordmecano MacLean in zijn plakboek; "aangezien wij voor de eerste vlucht ná, en voor de tweede vóór middernacht opstegen."

De volgende nacht, die van 29 op 30 april, op de terugweg van een vlucht naar Essen, werden zij voor het eerst ernstig geraakt. MacLean schreef. "Terwijl wij over Amsterdam vlogen werden wij door luchtafweergeschut geraakt, en toen wij bijna 6.000 meter de Noordzee overstaken, waren wij genoodzaakt onze buitenste stuurboord motor in vaanstand te zetten en op de basis een landing te maken op drie motoren. Dit liep zonder kleerscheuren of en de motor is nu weer O.K."

In mei werden bombardementsvluchten uitgevoerd naar Dortmund (in de nacht van 4 op 5 en in die van 23 op 24), Düsseldorf (25/26), Essen (27/28) en Wuppertal (29/30). Op 11/12 juni vertrokken zij weer naar Düsseldorf en de nacht daarop naar Bochum. Een week later voerden Reichert en z'n bemanning hun eerste missie uit naar bezet gebied, toen zij Le Creusot in Frankrijk bombardeerden. Het zou ook de laatste keer zijn dat zij veilig terugkeerden.

Toen kwam de 21e juni. Op Leeming, evenals op andere luchtmachtbases, ontving de bemanning instructies voor de volgende vlucht. Het doel was nu Krefeld, gelegen in het zuidwesten van het Ruhrgebied, op de westelijke oever van de Rijn.

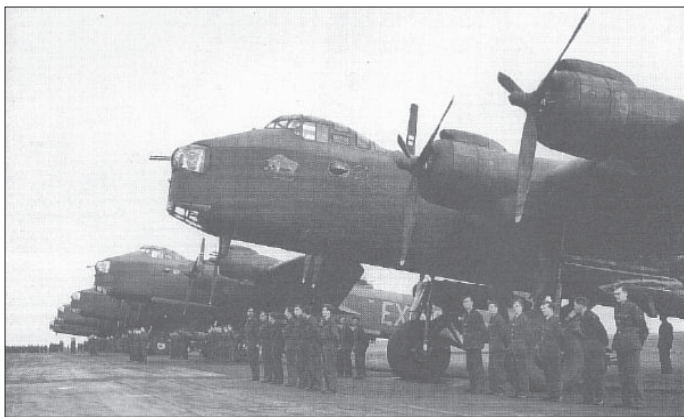
In totaal zouden zo'n 700 toestellen van Bomber Command deze stad van 150.000 inwoners aanvalen. Uur U was 01.30 uur en Pathfinder Mosquito's, uitgerust met Oboe navigatie-apparatuur zouden fakkels uitwerpen om het doel aan te vallen. 408 Squadron zou om 23.35 uur opstijgen. Elk vliegtuig was beladen met twee bommen van 500, of een van 1000kg, alsmede 56 van 15kg, 510 van 2kg en 30 brandbommen van 2kg.

Die avond stonden 13 toestellen met de squadron commando 'EQ' op het platform gereed, afgetankt met brandstof en beladen met bommen en munitie. De eerste die om 23.35 uur opsteeg was Clifford Reichert. Omdat hun eigen JB967'X' niet vlieggereed was, was aan Reichert en zijn bemanning de Halifax BB375'T' toegewezen. Na hen, met tussenpozen van een minuut, stegen eerst op sergeantmajoor-vlieger (Flight Sergeant) B.R. Milligan, een zeer goede vriend van Reichert, met de JB858'S', en daarna de luitenant-vlieger (Flying Officer) C. W. Smith in de JB968'R' Flying Officer H.B. Lancaster in de JD216'P', enz. enz. Een voor een verdwenen de vliegtuigen van 408 Squadron in de nachtelijke hemel. De laatste die,

Wellington bommenwerper.

Stirling bommenwerpers.

Lancaster bommenwerper.

na enig oponthoud, opsteeg was Flying Officer D.T. McBain in de JD174A. Het was toen vier minuten na middernacht.

Bij het passeren van de kust nam het squadron zonder moeilijkheden z'n plaats in aan de staart van de bommenwerpers. In totaal namen 705 vliegtuigen aan deze raid deel: 110 Lancasters en 37 Wellingtons van No. I Group, 98 Stirlings en 11 Lancasters van No. 3, 132 Halifaxen en 40 Wellingtons van No. 4, 92 Lancasters van No.5, 44 Halifaxen en 28 Wellingtons van No.6 en 12 Mosquito's en 101 zware bommenwerpers van No.8 Group.

Toen zij boven het Kanaal vlogen, testten de schutters, zoals ze dat bij iedere aanvalsmisssie deden, hun boordwapens door enkele stoten vuur of te geven. Het weer was goed, evenals het zicht. De bemanningsleden wisten uit ondervinding dat dit hen een gemakkelijker prooi maakte voor de vijandelijke nachtjagers. Zoals altijd begon nu de lange periode van waakzaamheid.

Toen de bommenwerpers de Nederlandse kust naderden, werd alarm gegeven op het vliegveld Venlo waar Duitse nachtjagers waren gestationeerd, en dat de thuisbasis was voor I/Nachtjagdgeschwader 1 (I/NJG 1).

Eerst kortgeleden had de eenheid de eerste Heinkels He 219A-O ontvangen. Dit gloednieuwe vliegtuig - de 219A-O was in wezen nog een prototype - was niet alleen bewapend met twee 20mm MG151 mitrailleurs in de vleugels en vier in de buik van het toestel, maar het was ook nog eens uitgerust met een 13mm MG 131 mitrailleur in de achterste cockpit, die in staat was schuin omhoog te schieten. Aangezien Britse vliegtuigen nog geen boordwapens aan de onderkant hadden, bood dit geheel nieuwe mogelijkheden om aan te vallen.

De eerste nacht dat dit nieuwe toestel aan de strijd deelnam, de nacht van 11 op 12 juni, schoot majoor Werner Streib, commandant van I/NJG 1, een Stirling neer bij Oploo. Een van de Heinkels 219 die die nacht van Venlo opstegen om de vijandelijke bommenwerpers te onderscheppen, was de G9CB, gevlogen door kapitein (Hauptmann) Hans Dieter Frank, met sergeant-majoor (Oberfeldwebel) Erich Gotter als z'n telegrafist.

De 23 jarige Frank kwam uit Keulen en Gotter (26)

uit Breslau. De heldere nacht begunstigde de Duitsers.

Nauwelijks waren de Britse bommenwerpers de Nederlandse kust gepasseerd, of het eerste vliegtuig werd neergeschoten: een Wellington van 429 die bij Stavenisse op Tholen te pletter viel.

Om 01.23 uur was het voor Dieter Frank voor het eerst raak, een Lancaster van 158 Squadron. Dit toestel stortte neer bij Dinter in Noord Brabant. Binnen 14 minuten had hij een Halifax neergehaald, een toestel van 35 Squadron dat bij Kaathoven terecht kwam. Om 01.48 uur schoot hij z'n derde Halifax neer eveneens van 35 Squadron. Dit vliegtuig raakte de grond bij Veghel. Z'n vierde slachtoffer was opnieuw een Halifax. Deze keer van 77 Squadron. Om 02.24 uur stortte de bommenwerper neer bij Zeist.

Omstreeks deze tijd was 408 Squadron ongeschonden door de Kammerhuberlinie gekomen, een gordel met luchtafweergeschut. Het Squadron ontweek de aanvallen van de nachtjagers en liet z'n bommen boven Krefeld vallen. Afschoon het en beetje heilig was en boven het doel een dun wolkendek hing, hadden de eerst aangekomen bommenwerpers het doel met blote oog kunnen zien. De fakkels van de Pathfinders, die op tijd, accuraat en gericht waren uitgeworpen, hadden alle bemanningsleden duidelijk kunnen zien.

Vijf minuten nadat de eerste bommen waren gevallen, waren er al grote branden uitgebroken, en om 01.40 en 02.03 uur konden hevige explosies worden waargenomen. Tegen de tijd dat 408 Squadron boven het doel arriveerde, leek de hele stad één grote vuurzee, met rook die opsteeg tot meer dan 4000 meter.

Majoor-vlieger (Squadron Leader) B.E. Harris, commandant van Reichert's 'B' Flight en vliegend met de DT749 'O', rapporteerde later: "Het voornaamste doel werd genaderd met behulp van rode en groene doelmarkers (T.I. Markers -Target Identification Markers), alsmede met PFF Markers Pathfinder Force Markers - markeringsbommen die grote hoeveelheid licht verspreidden).De rode T.I. Markers waren via het bommenrichttoestel te zien op het moment van afwerpen, dat plaatsvond om 02.04 uur vanaf een hoogte van 4.800 meter op een koers van 120 graden M. De rode T. L Markers zag men omstreeks 02.01 uur als een waterval naar beneden vallen. Het aantal branden bedroeg 25 toen de vliegtuigen naderden, en

Links: Met een zwaar gewond been, slaagde George Pridham er toch in met z'n parachute uit het vliegtuig te springen, waarna hij op dit weiland terecht kwam, ten zuidoosten van Ameide. Ruim twee kilometer verderop stortte z'n vliegtuig in de Lek. Hij werd spoedig gevonden door Janus Manschot, en per brancard naar het huis van dokter van Putte gebracht (rechts).

Rechts: George keerde 42 jaar later naar Nederland terug, waarbij hij opnieuw de heer Manschot ontmoette, om daarna een bezoek te brengen aan de dokter. Bittere ironie is echter dat dokter van Putte op 5 september 1944 werd gedood, toen geallieerde jagers de boot beschoten waarop hij bezig was de slachtoffers te helpen van een eerdere beschieting.

toen zij om 02.10 uur terugkeerden waren ze overgegaan in 10 heel grote branden. In het doelgebied was om 02.10 uur een oranjekleurige explosie zichtbaar, die vijf seconden duurde. Welbeschouwd een zeer goed geslaagde aanval. “

Van de 705 bommenwerpers die waren opgestegen, bombardeerden er 623 het hoofddoel. Die nacht werd half Krefeld verwoest en werden meer dan 1.000 inwoners gedood.

Echter, 408 Squadron zou voor z'n geslaagde missie offers moeten brengen. Van de dertien vliegtuigen die het telde, zouden er drie op de terugweg worden neergeschoten, een verlies van 23% (Bomber Command als geheel verloor 43 toestellen, wat in zijn totaliteit neerkomt op een verlies van 6%).

Het eerste toestel ging verloren toen het nog boven Duitsland vloog. De bemanning van het vliegtuig vond de dood toen hun vliegtuig neerstortte. (Zij liggen thans begraven op het Reichswald-kerkhof). Het tweede, de DT772 'E', werd neergeschoten bij Zeist. De totale bemanning, geheel bestaande uit onderofficieren, kwam daarbij om: de piloot Dennis Brooke (zijn werkelijk naam was Blum, maar omdat hij joods was vloog hij onder een aangenomen naam om zichzelf te beschermen als hij gevangen zou worden genomen). Allen liggen begraven op de Algemene Begraafplaats te Amersfoort.

Niet veel later verscheen het vliegtuig van Reichert op de Duitse radar. Dieter Frank was na vijf toestellen te hebben neergeschoten, opnieuw opgestegen om de vijandelijke bommenwerpers te onderschepen die op de terugweg waren en hij werd op de BB375'T' afgestuurd. De bemanning had hem nog niet gezien toen hij zijn eerste vuurstoot uitbracht op de onderkant van de bommenwerper.

Russel, de navigator, rapporteerde later: 'We werden om 02. 00 uur aangevallen door een jager. Niemand had het toestel opgemerkt.

Mijn persoonlijke mening is dat de eerste aanval

plaatsvond vanuit de ongebruikelijke fronthoek en van beneden ". Pridham, de middelste schutter, voegde daaraan toe: 'We hadden geen moeilijkheden ondervonden, totdat wij naar huis vlogen. Toen werden we besprongen door een Duitse jager, naar ik dacht een Messerschmitt 110. Ik had hem helemaal niet gezien tot een seconde voordat hij vuur op ons opende. Hij kwam van onder ons vandaan en het was onmogelijk geweest hem te ontdekken. ‘

Uit deze rapporten wordt duidelijk dat een aanval van onderen of een nieuwigheid was voor de bemanning en dat deze voor hen als een complete verrassing kwam. Dieter Frank's eerste stoot trof de romp van de Halifax en veroorzaakte een ravage in het vliegtuig. Searle, de staartschutter, MacLean, de boordmecano, Monahan, de bommenrichter en Dockerill, de telegrafist, werden onmiddellijk gedood. Pridham, in de bovenste geschutskoepel, werd zwaar getroffen in z'n rechterbeen. By Russel die aan z'n navigatortafel zat, kwam een kogel tussen zijn benen door die de pen uit z'n hand schoot.

Reichert was niet geraakt. Via de intercom in het vliegtuig vroeg hij z'n bemanningsleden zich te melden. Tot z'n afgrijzen antwoordden alleen Pridham en Russel. Pridham's stem zei: 'Searle en MacLean zijn dood. ' Niets werd gehoord van Monahan en Dockerill, en aangenomen werd dat ook zij waren gesneuveld.

Er was geen tijd om op het ontstellende nieuws te reageren want de He219 zat hen opnieuw op de hiel. Dieter Frank's tweede aanval zette het toestel in brand.

Reichert was nu van zijn koers afgeraakt en hij vloog in feite weer terug naar het oosten. Terwijl hij het vliegtuig draaide realiseerde hij zich dat hij het niet veel langer zou kunnen bedwingen en hij besloot de bemanning opdracht te geven hun parachutes te gebruiken. 'Spring als je kan', schreeuwde hij. 'Ik hou het vliegtuig in de lucht'. Russel sprong het eerst. Onder veel pijn en met bovenmatige inspanning slaagde

De zeven betrokken bemanningsleden van de verongelukte Halifax bommenwerper.

Pridham er ook in uit het toestel te springen, maar voor Reichert was het te laat. Met hem en de vier andere bemanningsleden aan boord stortte het vliegtuig in de rivier. Door zijn opofferingsgezindheid redde Reichert echter de levens van twee van z'n bemanningsleden.

Jim Russel kwam terecht op een akker in de buurt van Ameide, ten zuiden van de rivier. Enkele dagen lukte het hem aan gevangenneming te ontkomen door zich op de akkers te verbergen en van z'n noodrantsoenen te leven. In Engeland was hem verteld dat je geluk had als je boven bezet gebied moest springen, omdat de bevolking vriendschappelijk gezind zou zijn en je zou helpen te ontsnappen, en zo waagde hij het er op na een paar dagen bij een boerderij aan te kloppen. Deze was eigendom van de gebroeders 't Lam die helaas geen woord Engels spraken. Toen hij merkte dat zij hem onmogelijk konden verstaan, ging Russel naar het dorp om hulp te zoeken. Tot z'n grote teleurstelling werd hij daar prompt aan de Duitsers uitgeleverd, waarna hij de rest van de oorlog doorbracht in het krijgsgevangenkamp Stalag Luft 4.

George Pridham was neergekomen in een weiland vol met grazende koeien. Toen hij zag dat zijn been geheel met bloed was bedekt en hij onmiddellijk hulp nodig had, blies hij op de fluit uit z'n noodpakket. Janus Manschot uit Ameide, die het vliegtuig had zien neer storten, hoorde het gefluit, ging op onderzoek, en ontdekte de onfortuinlijke luchtman. Hij verdween weer om hulp te halen en kwam terug met drie mannen en een brancard. Terwijl zij Pridham naar het huis van dr. J.W. van Putte in de voorstraat in Ameide droegen, arriveerde een auto met twee Duitse militairen. Van Putte verleende eerste hulp, en vertelde daarna aan de Duitsers dat de patiënt onmiddellijk in een ziekenhuis moest worden opgenomen. De Duitsers brachten Pridham naar het St. Anthonius Ziekenhuis te Utrecht. Vandaar werd hij vervoerd naar de Luftwaffen Lazarett in het Wilhelmina Gasthuis te Amsterdam, waar zijn rechterbeen werd geamputeerd. Pridham bleef daar gedurende zes weken in gezelschap van andere geallieerde luchtvaart militairen. Zij waren echter allen afgesneden van de buitenwereld.

De Nederlandse zusters, aan wie het was verboden de luchtvaartmannen te verzorgen slaagden er niette-

min in snoepjes, sigaretten en briefjes op kleine snippers papier, bij de mannen naar binnen te smokkelen.

Een jaar lang bracht Pridham door in verscheidene krijgsgevangenkampen, waaronder Stalag Luft 3 bij Frankfurt a.d. Oder, en in kampen in Polen en Litouwen. Toen werd hij, in de eerste dagen van juni 1944, door bemiddeling van het Internationale Rode Kruis uitgewisseld tegen Duitse gewonde militairen en keerde hij terug in Engeland.

Hij was nog een van de gelukkigen geweest, want later werden dit soort uitwisselingen beperkt.

Op 18 juni ging hij terug naar Canada, waar hij hetzelfde jaar nog in het huwelijk trad met zijn verloofde.

Na twee jaar in Toronto te hebben gewoond verhuisde hij naar Saint John (waar hij nog woont).

Hans Dieter Frank, die inmiddels Gruppenkommandeur van I/NJG 1 was geworden, vond samen met zijn telegrafist Gotter de dood bij een vliegtuigongeval op 27 september 1943, toen zijn He 219 boven Celle, ongeveer 25 km ten westen van Hannover, in botsing kwam met een Messerschmitt BF 110. Frank, die 55 neergeschoten vliegtuigen op zijn naam had staan, werd begraven op het kerkhof in Bergisch-Gladbach, dichtbij Keulen, en Gotter in z'n woonplaats Breslau.

Het lot van Reichert's toestel bleef voor de Canadezen een mysterie. Niemand zelfs de overgebleven bemanningsleden wisten waar het vliegtuig was neergestort, noch wat er was gebeurd met de mannen die waren omgekomen. Hun nabestaanden gingen ervan uit dat er ergens graven moesten zijn, en sommigen vroegen zelfs kennissen die Europa bezochten op kerkhoven te zoeken naar de namen van hun dierbaren. Er was zo weinig bekend dat toen de familie van MacLean een plaquette plaatste in de kerk in Souris, daarop simpelweg, maar onjuist stond 'In dierbare herinnering aan Gordon Michell MacLean, gesneuveld in actie boven Krefeld, Duitsland, 22 juni 1943.

In 1977 maakten George Pridham en z'n vrouw een trip naar Europa. Eerst vlogen zij naar Zwitserland, waar zij op de boot stapten en een Rijn-cruise maakten tot aan Rotterdam. Toen zij het onopvallende dorpje Jaarsveld passeerden konden zij niet vermoeden dat zij over de plek heen voeren waar George's toestel was neergestort.

Al meer dan 40 jaar getrouwd. George en Joyce naast het gedenkteken dat op 4 mei 1985 werd onthuld en de nagedachtenis eert van de vijf vermiste bemanningsleden. (De andere overlevende, Jim Russell, verklaarde, na benaderd te zijn door de Canadian Veterans Administration,

dat hij er erkentelijk voor was dat de Nederlanders een monument hadden opgericht, maar dat hij, gezien zijn oorlogsherinneringen, er de voorkeur aangaf de plek niet meer te bezoeken.)

In de herfst van 1983, toen het voorbereidend onderzoek voor dit artikel nog aan de gang was, begon een groepje amateur-duikers onder leiding van Piet Deelen voor het eerst naar het verdwenen vliegtuig te zoeken.

Veel stukken en fragmenten ervan, die op de modderige rivierbedding over 800 meter verspreid lagen, konden worden gelokaliseerd. Na vele uren duiken, vond Deelen op 1 december 1984 een van de motoren. De mensen uit Lopik wilden een waardig gedenkteken hebben ter herinnering aan de vijf mannen die waren omgekomen, en de beeldhouwer Jan van Ipenburg ontwierp een uit roestvrij staal vervaardigde 'Gebroken Vleugel' van 5 meter in een steile duikvlucht positie. De geborgen motor werd daarnaast opgesteld. Beide werden geplaatst op een voetstuk, waarop zich als beschutting drie glazen panelen van elk drie meter hoog en twee stevige muren van zwart staal verhieven.

Het gedenkteken kreeg een plaats op de rivierdijk tussen Jaarsveld en de plek waar het vliegtuig in de rivier was gestort.

Op 4 mei 1985 werd het onthuld door de commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, Mr. P. van Dijke, en door George Pridham die hiervoor was uitgenodigd door de bevolking van Lopik. Hoewel de vijf mannen officieel als vermist blijven geregistreerd, kon uiteindelijk na 42 jaar op de plaats waar zij waren omgekomen worden gememoreerd.

Ter gelegenheid van Pridham's bezoek werd opnieuw naar overblijfselen van het toestel gedoken, en de vondst van de resten van een parachutebundel, vast-

Monument Halifax-bommenwerper Jaarsveld

Het monument op Lekdijk Oost te Jaarsveld (gemeente Lopik) is een glazen vitrine met een vliegtuigmotor van een Halifax-bommenwerper. De vitrine wordt doorboord door een vleugel van aluminium. Het monument is 3 meter hoog, 3 meter 20 breed en 2 meter 75 diep. De vleugel is 7 meter hoog.

De tekst op de glasplaat is een citaat van het opperhoofd van de Dwamisch-stam:

'MASSIEF FRONT ZIJ WAREN EEN DEEL
ER UIT GEPLUKT GEVALLEN
HUN IDEEAAL SCHERP GEKLOOFD
VAN WAARUIT WIJ
HET DE VLEUGELS MOETEN GEVEN
VER TE DRAGEN VOOR VRIJHEID

1945 - 1985'

Op de achterkant staan de namen van zeven bemanningsleden. De tekst is van luitenant George Pridham:

'THEY ARE TOGETHER FIVE GREAT MEN'

Hekserij omtrent Herlaer en elders

Paul Will

Wie herinnert zich niet uit zijn prille jeugd dat je gewaarschuwd werd niet te dicht bij de waterkant te komen, want de bullebak kon je pakken? Later vernamen we dat bepaalde voortekenen weinig goeds beloofden: een hond die aan één stuk door 's nachts blafte of een uil die alsmaar kraste voorspelde onheil. Als er pardoes een spiegel van de muur viel, betekende dat er binnenkort een sterfgeval in de familie zou volgen. Vreemd, aan zulke vormen van bijgeloof heeft de goedgelovige goegemeente eeuwenlang behoorlijk waarde gehecht. Op deze wijze kreeg eind zeventiende-eeuw de Amsterdamse dominee Balthasar Bekker zoetjesaan in zijn ambtelijk werk gedurig meer te maken met tal van vormen van superstitie (= bijgeloof). Deze zoon van een uit Westfalen afkomstige predikant voelde zich geroepen de strijd ertegen aan te binden. Deze eerwaarde prediker begon hierover o.m. te corresponderen met collega's uit onze regio, te weten *Johannes Aalstius tot Hoornaar en Paulus Steenwinkel tot Schelluinen*. Erna vatte hij het plan op een boekwerk hierover samen te stellen en verstoutte zich openlijk de vraag te stellen of die duivelarij nu iets echts was of louter verzinsels? En dat heeft deze geweten... Hij zette zich tot het schrijven van zijn 'Betoverde werelt', handelend over mogelijke duivels, hekserij en spoken. Deze verlichte dominee was zijn tijd ver vooruit, want toen twee van de vier delen van zijn serie klaar waren, verkeerde zijn betovering van een vraagteken tot een uitroepteken: De hoogkerkelijke bewindvoerders zetten deze stoute vrijgeest uit zijn ambt, ondanks protest van de stedelijke vroedschap!

De column waaruit een deel van deze gegevens stamt, eindigt heel komisch. De auteur ervan noteert dat die tijdgenoten blijkbaar best gevoel voor humor hadden. Er werd namelijk beweerd dat zij die niet in het bestaan van de duivel geloofden, zeker Bekker nooit waren tegengekomen: de man was foeilelijk!

Een vraag die zich voordoet, is: waarom zijn 't vooral vrouwen die bij die superstitiën verdacht worden een pact met de duivel gesloten te hebben? Daarvoor moeten we terug naar de Middeleeuwen. Nog maar kort aan de greep van de natuur ontworsteld, voelde de mensheid zich sterk bedreigd door alles wat daar naar terug verwees: seksuele driften werden geïsoleerd, negatief benoemd en met name daarbij in de vrouwelijke sfeer geplaatst. De eva's, door de zwangerschap zichtbaarder verbonden met vruchtbaarheid en natuur kregen het stempel opgedrukt van bevlekt door passie en daarmee de schuld.

Enkel vrouwen als de onbevleete maagd Maria behielden verering. En na de angstbelevingen van de middeleeuwen wordt de zestiende-eeuw beheerst

door de strijd tussen de diverse geloofsstromingen, waarbij de ene groep de andere bestempelt als 'duivels'.

Zo krijgt bij het demonengeloof een concrete persoon - wederom vaak iemand van het zwakke geslacht - de schuld van misoogsten, epidemieën en andere mislukkingen. In diezelfde eeuw volgt er een economische terugslag, de bevolking in verwarring gebracht heeft behoefte aan een zondebok - dat wilde ik eerst schrijven -, maar past in de geest van deze tekst niet beter 't wat platte woord 'pispaal'? Hoeveel processen van heksen, beschuldigd van tovenarij, zijn er niet gevoerd, al vanaf de Middeleeuwen?

Iemand veroordelen zonder bekentenis mocht niet, dus is er op grote schaal gefolterd. Behalve het schadelijk toveren en het pact sluiten met de duivel was er nog een minder belangrijke grond van verdenking: het vliegen. Het vervoermiddel was een heibezem, schrijlings gezeten op de steel verhieven vrouwspersonen zich van de aarde naar een heksensabbat, waar ze feest vierden o.l.v. demonen, die hen met toverkracht begiftigden, of beter gezegd: vergiftigden. Zo'n bezetene was beslist een lichtgewicht, dus was een beproefd middel om te onderzoeken of de verdachte een heks was, die verdachte op de weegschaal plaatsen en kon zo'n beschuldigde opgelucht huiswaarts keren, mits *'deselve wichte met de natuurlijcke proportie harer ligchaems is accorderende'*.

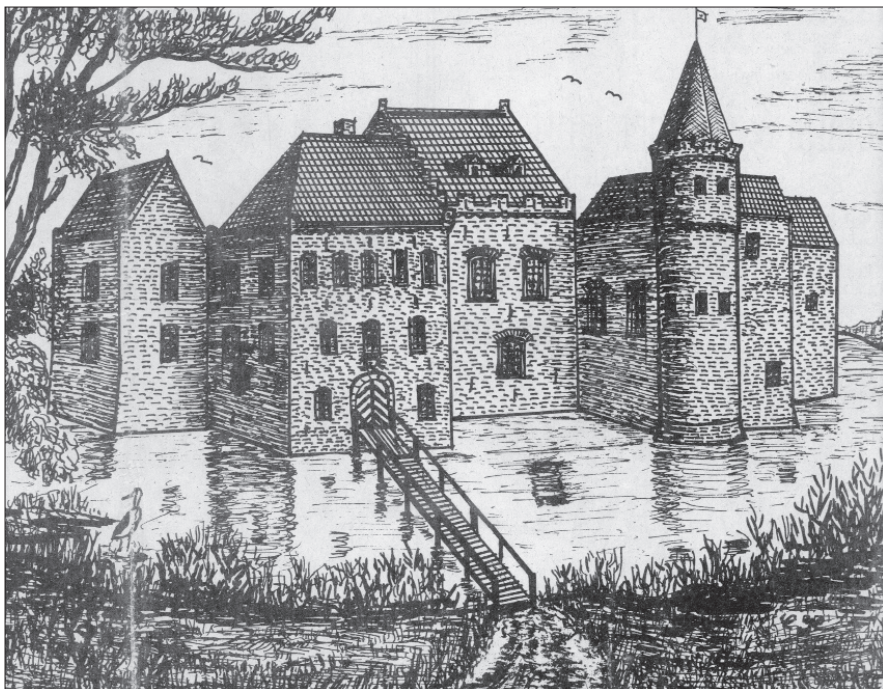
Aldus verhaalt Maarten W. Schakel in deel 1 van 'Streekgenoten' een gruwelijke scène van een betoverde dochter uit Lexmond, aan wier netelige situatie we maar voorbijgaan om stil te staan bij het bittere drama aangaande een Noorloos' echtpaar, beschuldigd van toverij. Let wel: als reeds opgemerkt ook manvolk kon slachtoffer worden, ofschoon dit veel minder voorkwam. Oei, beiden hebben in 1729 als laatsten met angst en beven hun leven in de waagschaal te Oudewater gesteld. Buren hadden wegens toverij Neeltje Kersbergen en haar man Claas Ariensz van den Dool aangeklaagd. *Claas, 37 jaar oud, kortachtig en enigszins spichtig van lichaam woog schoon*

aan de haak (met hemd) 122 pond. De hoogzwangere 31-jarige Neeltje, matig van postuur woog enkel gekleed in haar hemdje met een falie over haar blote lijffe 110 pond. Gode zij dank kwamen zij met de schrik vrij en na de onkosten van het wegen betaald te hebben mochten zij opgelucht naar hun heem weerkeren. Hoe het paar onthaald is, meldt de geschiedenis niet.

Een vrouw vrijt met de duivel - houtsnede uit Ulricus Molitoris, De lamiis et phitonicis mulieribus, Reutlingen, 1489.

Zo moet slot Herlaer er omstreeks 1520 hebben uitgezien.

Over spoken gesproken, daarover kan zelfs Ameide en Tienhoven een boekje opendoen. Dit is gedaan door de in Ameide geboren mevr. L. Diepenhorst van 1862. Oei, wel 's gehoord van de witte dame van Herlaer? Dat slot, gesloopt in 1876, maar daarvoor en erna dorst het Termeise manvolk na twaalven die ruïne beslist niet te passeren. Ondanks zich in het Tienhovense café de nodige moed, bijv. brandewijntjes met suiker, te hebben ingedronken namen zij voor het spookuur aanbrak vast - of wat onvast - de benen. De witte dame kon je immers oppakken! Het verhaal gaat dat als je noodgedwongen toch in 'spertijd' die woeste bouwval moest passeren die waaghals met zijn voeten een kruisje in de grond schrapte.

Zo zouden er in de Zouwendijk heksen wonen, die zomaar voorbijgangers over de sloot zetten. Zonder ongelukken kon je hun bivak niet voorbijkomen! Van veerman Janus van den Berg staat eveneens een verhaal in 'Volksverhalen uit Noord- en Zuid-Holland', door Henk Kooijman samengesteld: In onze buurgemeente was 't evenmin pluis; op de plek waar vroeger het kasteel 'Het huys te Langerack' had gestaan, "daor sting nou 'n hostee en je kon d'r in 't holst van de nacht 'n witte frullie op 'n zog teugekomme. Dien boer en de boerin wisten amper 'n diensbôdje te krijge, wie dorst 't ommers om daor te gaon boene? Jao, vroeger wier d'r veul gekortaovend in deuze contreie. En Ieder durrep had zo z'n eige verhaole".

Verhalen, getuigend van volksgeloof of bijgeloof en boerenbedrog - hoe je 't ook noemen wilt -, zoals mensen die met de helm (= een vlies dat soms over het hoofd van het kind zit) geboren zijn, kunnen meer zien dan een ander. Zo trompet een antiek rijmpje: 'Kinderen met een helm geboren, 't zijn vrede stucken, / Zien geesten, nacht-merryen en zulk gedrocht'.

En hoe te denken over het zogenaamde belezen of strijken, zwarte katten die poot aan poot dansten of kon het kwaad pauwenveren in huis te pronk zetten?

Voorspelden die fraai gekleurde ogen geen onheil, want dat was het zgn. boze oog en bracht ongeluk enne ... niet te vergeten die blinde belie. In 'Brôod op de plank in Waard en Landen', een uitgave van de Stichting Streektaal Alblasserwaard-Vijfheerlanden is sprake van blauwe dwaallichties, die bij nacht en ontij ronddoelden. Zo verschijnt er zo'n blinde belie, rapporteert poldervisser Kees, *die hum zomor nost de schouw ha gezet*. Van deze blinde belie of het blauwe dwaallicht doen meer verhalen de ronde. Sla maar op blz. 72 in 'Van Sidewendervelt tot Zijderveld': ...dat streekspook was een heks die in de toekomst kon kijken, vooral als het begrafenissen betrof. Zat zo'n spookgestalte op de stoep van een woonhuis, dan zou er zich in dat pand na drie dagen iets tragisch voordoen: meestal met een inwoner wiens dagen geteld waren. Tot zover de schrijver

ds. S.J. Seinen.

Als je in Brandwijk middernacht nog huiswaarts keerde, moest je 'onderweg' nooit midden op de weg, het zogeheten paardenspoor, gaan lopen, want dan kwam je de blinde belies tegen, die iemand gingen begraven. Je zag niks, maar werd zo maar opgepakt en in de berm gezet.

Samengevat: die verschijningen van boze geesten hadden vrijwel altijd met op handen zijnde dood van doen. Maar wist u, medelezers, dat het plechtige zware klokgelui bij het uitdragen van een overledene ooit in verband kon worden gebracht met zo'n vorm van bijgeloof? Bij een sterfgeval waande men boze geesten in de buurt van de gestorvene. Vandaar dat de dragers en de stoet onder het luiden der torenklok waar mogelijk een rondje om de kerk maakten ter verdrijving van die ongepaste gasten om pas daarna tot de teraardebestelling over te gaan.

Nog een vorm van bijgeloof vond je bij boerderijen waarvan de onderkanten van de witgepleisterde buitenmuren zwart geteerd waren. Dat was oorspronkelijk niet bedoeld om de muren te beschermen tegen opspattend slik, maar om boze geesten af te schrikken.

Ofschoon niet iedereen er openlijk voor durft uit te komen en in hun hart alle bijgeloof hebben afgezworen, bestaan er toch nog lieden die liever om een staande ladder heen lopen dan eronder door gaan. Anderen beginnen bij voorkeur geen belangrijke dingen op vrijdag de dertiende!. Ja, de natuur is nu eenmaal sterker dan de leer! Wie hecht nog waarde aan die spin in de morgen, zout morsen, met het verkeerde been uit bed gestapt of strijkers en kwakzalvers? Kent u nog meer vormen van bijgeloof, zoals 'effe afkloppe'? Meld ze!

Heksentoeren verrichtend om van dit onderwerp iets leesbaars te fatsoeneren gleden mijn gedachten terug naar een persoonlijke ervaring, nee, niet een con-

Heksensabbath, houtsnede uit: Johann Geiler von Kayserberg, *Die Emeis*, Straatsburg, 1517.

frontatie met een of andere kwelgeest, maar naar het genieten van mijn eerste grote-mensenboek. Ik bedoel de boeiende kindroman 'Bartje' van Anne de Vries. Dit nieuwsgierig makende boek heb ik op mijn veertiende in één adem uitgelezen. Al tikkende bedenk ik nu dat die uitdrukking "één adem" natuurlijk onzin is, evenals een heleboel van bovenvermelde wonderlijke ontmoetingen.

Waarom besluiten met die Drentse dreumes, doopnaam Barteld, van wie zeker lezers of kijkers zich zullen herinneren dat hij weigerde 'veur brune bonen' te bidden? Wel, om nog even zijdelings te wijzen op het feit dat deze verschijnselen alom in den lande een taai leven was beschoren,

Uit hoofdstuk 10 citeer ik een stukje om die miraculeuze herfst sfeer te doen proeven: *'De mist hangt in ijle doorzichtige sluiers tussen de bijna kale kruinen der bomen. Lange bleke vingers klemmen zich vast aan de takken, spookachtige witte gedaanten voorzichtig en zwijgend neer langs de stammen op het dorre blad.*

Rondom Bartje is het vol geheimzinnige geruchten. (...) Vannacht zullen ze krijsend dansen in een kring, hand in hand...'

Wat is er aan de hand? Welnu, de plaaggeesten Sikko, zoon van de boer waar vader Bartels werkt, en Arie, ouder broertje van de goedgebouwde hoofdpersoon, hebben hem wat op de mouw gespeld. De witte wieven zullen deze avond krijsend dansen met fladderende haren en gloeiende kattenogen.

Wie tussen hen verdwaalt, is niet best af, maar een zondagskind - en dat is die brave Bartje - dat met hen wil dansen, krijgt zijn zakken vol goud en zilver. Die bedotters hebben hem meegetroond het heidebos in en dit toch wel benauwde porkje is stil blijven

staan en luistert... De mist sluit hem in, de wereld wordt klein, alle geluiden verstillen, waar zijn z'n begeleiders - of beter uitgedrukt: verleiders - nou gebleven? En eensklaps een wilde kreet, die is van een wit wief, een paar andere schateren en jagen haar gierend na om de stammen. Eensklaps is het weer doodstil en zullen ze allen staan te wachten tot hij met zijn versje begint, dat deze vragenscheet van zus Lammechien heeft geleerd, Wie een zondagskind is, kan 't licht proberen, wie weet...

*Witte wieven, witte wieven,
Hadde ik geld, zo zou ik zwiegen.
Hadde ik laand, zo zou ik gaan
En niet hier te vragen staan.
Maar mien geld h'k al verloren
En 'k bin zonder laand geboren.*

Hij stamelt nog een couplet en voor dit helegaar af is, begint er achter hem een wit wief zó venijnig te sissen en te ratelen dat hij rillend opzij springt. Was er straks niet iemand bij hem...o, verknupt, Arie en Sikko: hoe ver zullen die al zijn... .

Mag ik aan de afloop van dit best spannende avontuur een open einde geven? Wie van de afnemers van ons lijfblad wil ons trakteren - liefst ter publicatie - op de manier waarop slimmerik Bartelszoon toch geprobeerd heeft zijn gram te halen?

De meeste stof voor dit opstel is ontleend aan bovenvermelde boeken, alleen wil ik nog apart noemen het artikel over volksgeloof, geschreven door P.J. Meertens in de bundel novellen: 'Holland, zoo ben je', weer zo'n blijvertje uit vaders boekenkast.

Evert Crijnsz. van der Maes (’s-Gravenhage 1577-1656)

Herman Beckmann

In het vorige nieuwsblad verscheen het artikel ‘Het wandtapijt van Hans van Norden in het stadhuis in Ameide’ van Fransje Kuyvenhoven en Geertje Huisman. Een alinea trok mijn bijzondere aandacht: ‘Zo ook in Ameide. Het stadhuis op de Dam dateert uit 1644 en werd tussen 1951 en 1961 gerestaureerd. Op 22 februari 1961 werd het weer in gebruik genomen. Ter gelegenheid van de voltooide restauratie, vroegen B en W van de gemeente Ameide het Ministerie om een nieuw kunstwerk voor de raadzaal. Voorheen hing er een groot zeventiende-eeuws paneel van Evert Crijnsz. van der Maes (1577-1656), Drie officieren van het witte vendel der Haagse schutterij destijds uit de collectie van het Haags¹ Gemeentemuseum’.

Tot zover de tekst uit het artikel. Automatisch vraag je je af waarom er in het stadhuis van Ameide een Haags schuttersstuk hing en wie Evert Crijnsz. van der Maes was?

Ik heb contact opgenomen met het Gemeentemuseum Den Haag en gevraagd waarom het schilderij in Ameide hing. De documentatieafdeling van het museum informeerde mij dat het schuttersstuk van maart 1961 tot november 1963 aan de Gemeente Ameide in bruikleen was gegeven. Bij de documentatie zat een notitie dat er in 1961 een nieuw gemeentehuis geopend werd. Volgens de documentatieafdeling was wellicht deze gelegenheid de aanleiding voor het bruikleen. In het volgende artikel wordt nader ingegaan op de vraag wie Evert Crijnsz. van der Maes was. Het betreffende schuttersstuk is in kleur afgebeeld op de achterpagina van dit Nieuwsblad.

Alhoewel Evert Crijnsz. van der Maes een leerling van Karel van Mander² was, wordt er door Van Mander weinig aandacht aan hem geschonken in zijn beroemde Schilderboek.

Hij schrijft³ over hem: *‘Daer is oock in den Haghe Evert Krijnsz. Van der Maes / die corts is ghecomen uyt Italien / en heeft te Room hem aenghewent een*

1 Het schilderij werd in 1997 overgedragen aan het Haags Historisch Museum (olieverf op paneel, 121 x 163 cm, inv.nr. HHM 0000-0013-SCH).

2 Karel van Mander (1548-1606) was schrijver. Maar daarnaast was hij ook zelf schilder, met als specialiteit historische tafereelen. In 1604 schrijft hij het Schilderboek, waarin het leven en werk van een groot aantal schilders, zowel uit het verleden als uit Van Manders eigen tijd wordt beschreven.

3 In Den Haag woont vervolgens Evert Krijnsz van der Maes, die onlangs uit Italië is teruggekomen en zich te Rome een schoone, vaardige en talentvolle manier van schilderen eigen gemaakt heeft, zoowel in histories als in het vervaardigen van portretten naar het leven’.

Het schuttersstuk dat van maart 1961 tot november 1963 aan de Gemeente Ameide in bruikleen was gegeven.

schoon veerdighe en gheestighe manier van schilderen / soo van historiën / als conterfeyten nae ’t leven’.

Automatisch vraag je je af waarom er in het stadhuis van Ameide een Haags schuttersstuk hing en wie Evert Crijnsz. van der Maes was?

Wie zijn Italiaanse leermeesters waren is niet bekend. Buiten Karel van Mander was Evert Crijnsz. in Nederland in de leer bij zijn vader Crijn Coensz. van der Maes. Zijn vader was glasschilder (glazener) en heeft onder andere de glas in lood ramen in de Grote of Sint Jacobskerk in

Den Haag hersteld. Een andere leermeester was Pieter Pietersz⁴ in Amsterdam, met wiens 24-jarige dochter Trijntge hij op 18 november 1606 zou trouwen. Zij was de kleindochter van de beroemde schilder Pieter Aertsen. Trijntge stierf in 1631 en werd in de Grote of Sint Jacobskerk in Den Haag begraven.

In 1604, het jaar dat hij volgens Van Mander terugkwam uit Rome, werd Evert Crijnsz. lid van het Haagse Sint Lukasgilde⁵.

4 Pieter Pietersz., alias Jonge Lange Pier, werd opgeleid als schilder door zijn vader Pieter Aertsen (“Langhe Pier”) in Antwerpen. Hij vestigde zich in de noordelijke Nederlanden en schilderde zowel religieuze als historische tafereelen, genrestukken en portretten. Hij was ook de leermeester van zijn zoon Pieter Pietersz. (II) en van Cornelis Cornelisz van Haarlem.

5 Kunstschilders waren vroeger aangesloten bij het Sint-Lukasgilde in hun woonplaats. Dit was een vereniging van mensen met hetzelfde beroep. Zonder lidmaatschap mocht je je beroep niet uitoefenen. De gilden in de Nederlanden ontstonden in de vroege Middeleeuwen en werden genoemd naar hun beschermheilige. Vanaf de 13de eeuw richtte men Sint-Lukasgilden op voor zowel ambachtelijke (huis)schilders als kunstschilders. Hun beschermheilige Lukas was volgens de overlevering behalve evangelist ook schilder.

Hij was blijkbaar een gewild leermeester. Zijn leerlingen waren onder anderen Dirck van Cats, Willem van den Brul, Cornelis de Jongh, Gijsbrecht Joosten, Pancras van Nispen, Joris van Schooten, Carel Swerius, Joris Swerius, Abraham van Tijlburch, Pieter van de Venne, Joris Verschooten, Pieter Vinne, Gerrit Adriaensz van Waspick en Jan Jansz. Westerbaen. Evert Crijnsz. was in het Sint Lukasgilde gedurende de jaren 1629-1631 en 1640-1641 'hoofman' (bestuurslid) en deken (voorzitter) van 1641 tot 1643.

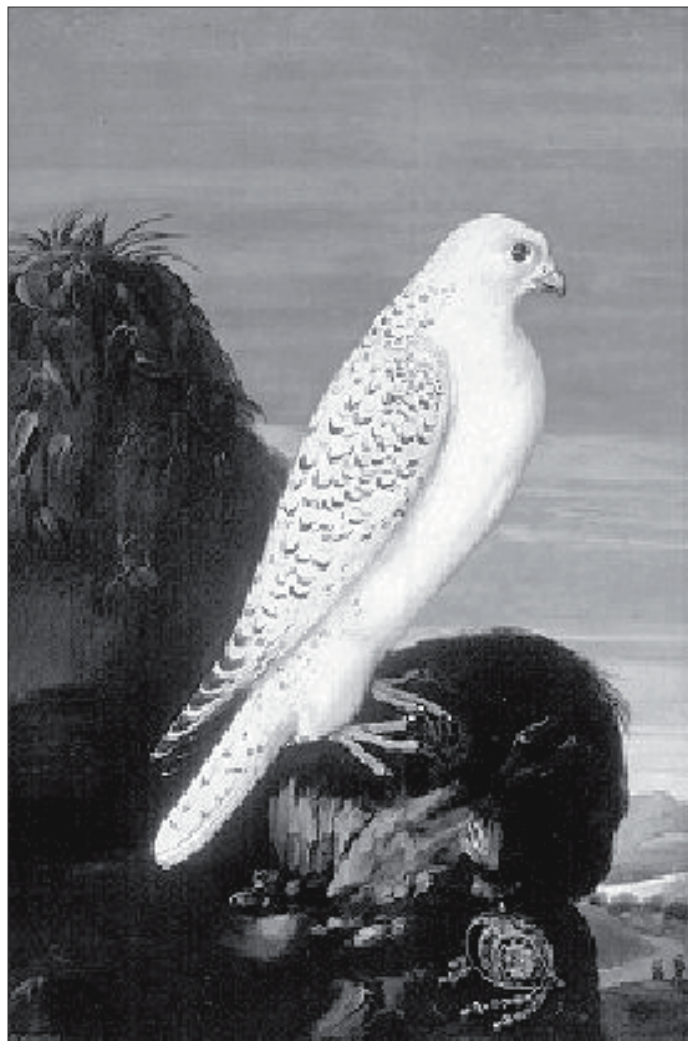
Samen met de gebroeders Van Ravensteyn (Jan Anthonisz. en Anthonie II) en Joachim Houckgeest behoorde Evert Crijnsz. tot de eerste generatie portretschilders in de hofstad. In de eerste decennia van de zeventiende eeuw groeide de afzetmarkt voor schilderijen in den Haag. Dit werd veroorzaakt door de aanwezigheid van zowel het Boheemse als ook het stadhouder-lijk hof. Frederik V, keurvorst van de Palts, was begin zeventiende eeuw gedurende één winter koning van Bohemen, voordat de politieke situatie hem dwong te vluchten naar Den Haag. Er was sprake van een gezonde rivaliteit tussen beide hoven op het gebied der beeldende kunsten. In 1634 werd Huis Ter Nieuburg in Rijswijk voor Frederik Hendrik voltooid. Frederik's andere paleis, Huis Honselaarsdijk, was in dat jaar bijna afgebouwd. Evert Crijnsz. had ontwerpen voor de decoraties in beide paleizen gemaakt. In 1640 werd er 250 gulden aan hem betaald voor *het teijckenen, schilderen ende opmaecken van verscheijde desseinen ende wapenen van Sijne Hoogheyt inde jaeren 1638, 1639 tot in September 1640.*

Maar daar bleef het niet bij. Voor het Paleis Noordeinde kopieerde hij een dertigtal schilderijen van *verscheyde oude coningen, cappiteynen ende andere heeren van Vranckrijck, Spangnien, Italiën ende andere landen.*

Ook bezat Frederik Hendrik 'portretten' van zijn jachtvalken, die door Evert Crijnsz. waren geschilderd⁶. In de inventaris van het Paleis Noordeinde uit 1632 wordt onder nummer 148 vermeld: 'twee witte valcken door mr Evert'.

In 1892 kocht het museum Het Prinsenhof te Delft een schilderij van een witte valk in een 'Scandinavisch' landschap. Tegen de lichtgrijze lucht met horizontale wolkenbanen steekt de in profiel geziene vogel helder af en vormt een sterk contrast met de massieve, bruine en grijze rotspartij. Het is geschilderd op paneel en is 79 cm hoog en 59,5 cm breed. Toen het Prinsenhof het schilderij verwierf was de maker niet bekend. Dankzij de studie van Renckens wordt het nu toegeschreven aan Van der Maes.

Op de voorgrond ligt de rijk met goud bestikte valkenkap, waarop op de wang het wapen van Frederik Hendrik was geborduurd. De zeer kostbare IJslandse en Noorse valken waren zeer gewild bij de Europese hoven voor de jacht. Frederik Hendrik hield er eigen valkenjagers op na en zond een gedeelte van dit personeel ook op expeditie naar IJsland om daar valken te vangen.

Witte valk in een 'Scandinavisch' landschap.

De op de volgende bladzijde staande portretten werden door Evert Crijnsz. geschilderd in 1608 van de in Den Haag wonende Jan van Wassenaer ende Duvenvoirde (1577-1645) en diens eerste vrouw Maria van Voerst van Doorwerth (1575-1610). Jan van Wassenaer ende Duvenvoirde zat in de Staten van Holland. Hij was hoogheemraad van Rijnland, luitenant-houtvester en curator van de Leidse Universiteit. Zijn vrouw draagt in de rechterhand een waaier, versierd met haar familiewapen. In haar torenhoge opgestoken kapsel draagt Maria drie uiterst dure *parures*. Dit waren juwelen die in het kapsel werden gestoken en bij een beweging van het hoofd het licht optimaal reflecteerden. Een van de *parures* is een hagedis, waarvan het lijf is gemaakt van parelmoer. De twee andere zijn hangers met parels. Bovendien heeft Maria om haar linker bovenarm een *carcant*, een armband bezet met robijnen, parels en diamanten. Zij overleed twee jaar later in het kraambed.

In 1617 schilderde Evert Crijnsz. de vaandeldrager van het Oranje Vendel in 's-Gravenhage. Het doek meet 200 x 103 cm en kwam in de Sint-Sebastiaansdoelen te hangen. Deze onbekende vaandeldrager is ten voeten uit en in profiel geschilderd. Hij kijkt de toeschouwer aan, terwijl hij het vaandel met het Haagse stadswapen op de linkerschouder draagt. Zijn rechter arm is gebogen en zijn hand is ferm in zijn heup

6 B.J.A. Renckens, Evert Crijnsz. van der Maes als schilder van prinselijke valken, *Oud Holland*, 68(1953), pp.112-113.

Collectie Stichting Duivenvoorde, Voorschoten.

Toen de portretschilder Evert Crijnsz van der Maes zich in 1608 bij het paar aandiende, haalde Maria werkelijk alles uit de kast om zich deftig te presenteren. Haar ovale gezichtje boeit me niet lang. Maar wat heeft ze allemaal op en aan! Haar torenhoge kapsel is opgesmukt met kostbare parures, juwelen die losjes in het haar gestoken zijn zodat ze bij elke beweging aan hun gouden speld konden schommelen en glinsteren. Eentje heeft de vorm van een hagedis wiens lijfje is gemaakt van blank parelmoer. Haar hartvormig hoofdkapje is langs de rand afgezet met pareltjes en om haar hals draagt ze een opstaande kraag van kant. Die kragen stonden niet uit zichzelf op, daar was - behalve stijfjes - een stevig stutje in de nek voor nodig dat wij op het portret niet kunnen zien. Deze z.g. portefraise of portefraess was bij de rijkere dames en heren van bewerkt zilver. Je kon je in zo'n uitdossing onmogelijk natuurlijk bewegen maar de kragen zouden nog groter worden tot ze omstreeks 1625 de omvang van een molensteen hadden en daar ook naar vernoemd werden.

geplant. De vaandrig is uiterst modieus gekleed in een karmijnrood⁷ kostuum met een platte uitstaande kantkraag. Een jaar eerder, in 1616, had Frans Hals de vaandrig Boudewijn van Offenbergh op dezelfde manier afgebeeld op zijn schilderij van de maaltijd van de officieren van het Sint-Jorisschuttersgilde in Haarlem. Zowel Frans Hals als Evert Crijnsz. was in de leer bij Karel van Mander. Het is aannemelijk dat Van der Maes dit schuttersstuk in Haarlem heeft gezien en de compositie heeft overgenomen.

In 1614 schilderde Evert Crijnsz. van der Maes een groepsportret van drie officieren van het Witte Vendel van de Haagse Schutterij. De middelste van de drie afgebeelde personen is de kapitein van het Witte Vendel van de Sint-Sebastiaansschutterij: Seger Crijnsz. van der Maes, een broer van de schilder. Het officierskorps van Sint Sebastiaan vormde een elitegezelschap. De meeste officieren behoorden tot de bovenlaag van de Haagse burgerij en ook de 'gewone'

schutters moesten voldoen aan een zekere mate van welstand. Het doek meet 161 x 119 cm en is in het bezit van het Haags Historisch Museum in 's-Gravenhage. Het was oorspronkelijk eigendom van het Gemeentemuseum, maar in 1986 kreeg de afdeling Haagse Historie van dit museum een eigen onderkomen in de Sint-Sebastiaansdoelen aan de Korte Vijverberg.

Er is dankbaar gebruikt gemaakt van de volgende literatuur:

E.A. Canneman, L.J. van der Klooster, *De geschiedenis van het kasteel DUIVENVOORDE en zijn bewoners*, 's-Gravenhage, 1967.

R. van Lit, E. Pluijmen, *Sint Sebastiaansdoelen, Haags Historisch Museum*, Zwolle, 1989.

P.J. van Thiel, C.J. de Bruyn Kops, *Prijst de Lijst*, 's-Gravenhage, 1984.

E. Buijsen, *Haagse Schilders in de Gouden Eeuw*, Zwolle, 1998.

M. Carasso-Kok, J. Levy-van Halm, *Schutters in Holland, kracht en zenuwen van de stad*, Zwolle, 1988.

⁷ Het pigment cochenille kan verkregen worden uit drie verschillende schildluissoorten. Bij de productie worden alleen vrouwtjesluizen gebruikt. De kleur van het pigment wordt karmijnrood genoemd.

Frans Hals, 1616.

Evert Crijnsz. van der Maes, 1617.

Het schuttersstuk van portretschilder Evert Krijnsz. van der Maes dat van maart 1961 tot november 1963 in het stadhuis van Ameide heeft gehangen.